

У32

Г94

ҲАМИД ҒУЛОМ

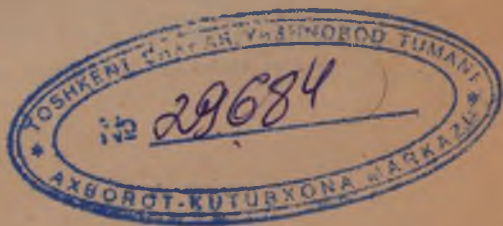
ТОШКЕНТЛИКЛАР

У32
Г94
Ҳамид Ғулом

ТОШКЕНТЛИКЛАР

РОМАН

ТОШКЕНТ „УЎҚИТУВЧИ“ 1982

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётининг
1975 йилги нашрига мувофиқ редактор М. Обидов кузатуви
остидаги қайта нашри.

Ғулом Ҳамид.

Тошкентликлар. Роман. Т., „Ўқитувчи“ нашриёти, 1982.

„Тошкентликлар“ романининг бош қаҳрамони Ойниса нимаси биландир „Машъал“ романидаги Эъзозхонни ёслатади. Ўша ўт юракли коммунист аёл, эри
гражданлар урушида мардларча ҳалок бўлган, икки ёш боласи билан бева қолган
меҳрибон она... Фарқи шуки, Ойниса шаҳарда...

Ёзувчи уруш вақтидаги Тошкентни, унинг дўстларга муҳаббатини ва ёшларга
чексиз ғазабини, тошкентликларнинг мислсиз меҳнати ва жанг майдонларидаги
қаҳрамонлигини Ойниса оиласи, унинг ўғиллари — Йўлдош билан Эргаш, дугона-
си — Нина Попова, Қўлдош бобо, ажойиб қизлар — Гулноз, Назокат, Зухралар
орқали акс эттиради.

Бу асар учун адибга 1974 йилда Ҳамза номидаги Ўзбекистон ССР Давлат
мукофоти берилган.

Гулноз Ҳ. Ғулом Ҳамид Роман.

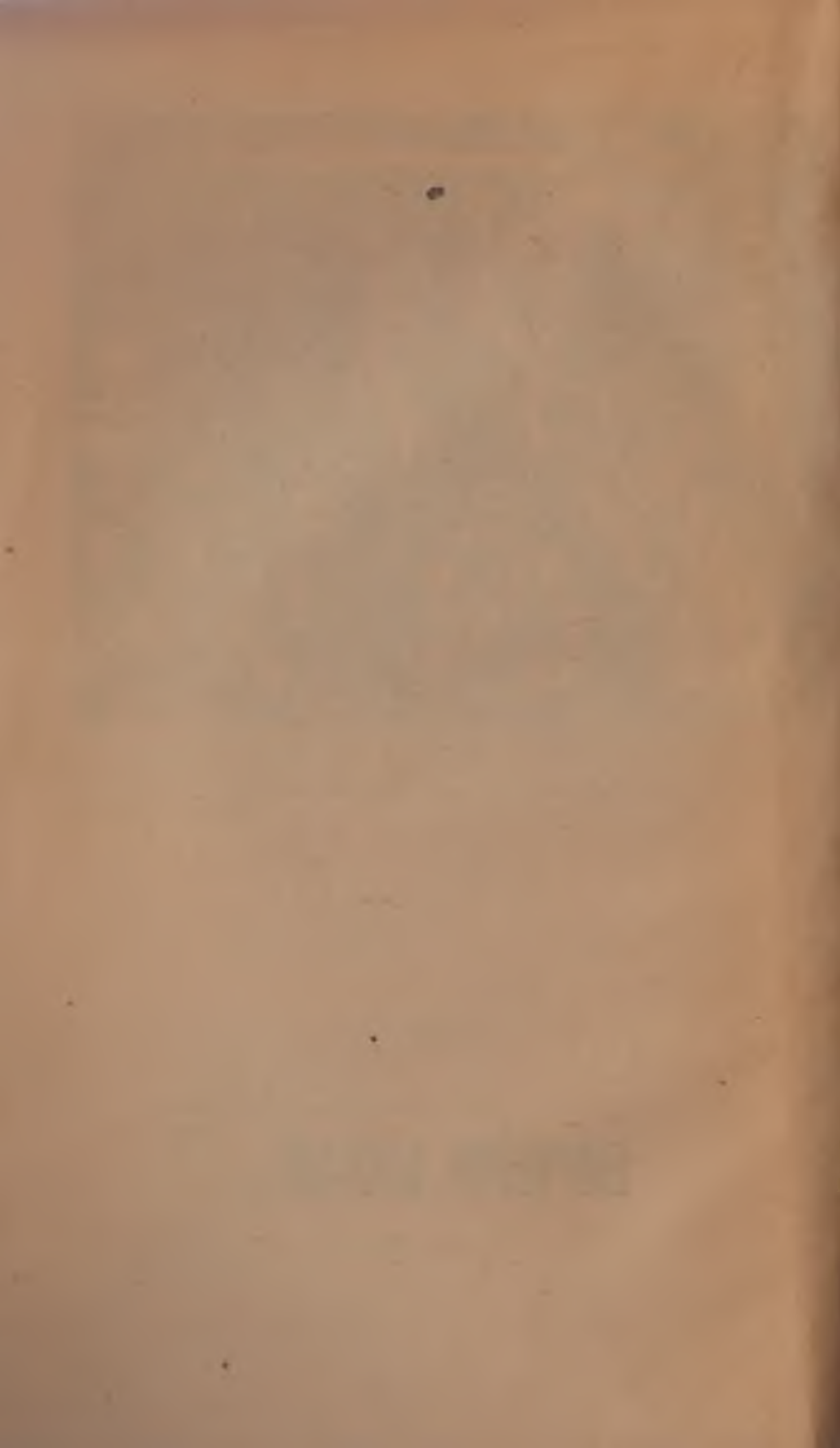
7401 — 01

7401 — 82 4306010000

111(01) — 82

БИРИНЧИ БЎЛИМ

Биринчи боб

ОЙНИСА

Бешёғочдан Қоратошгача чўзилган уч маҳалла — Биринчи, Иккинчи, Учинчи Арпапояларни кесиб ўтган анҳор тепаликдаги Форобий боғининг этагида Исломобод ариғига қўшилиб, чапга — Зевак маҳалласи томонга бурилади ва Чақар оша Чўпонота далаларига йўл олади.

Анҳорда икки обжувоз ва икки тегирмон кун-кун ишлаб туради. Уларнинг оралиғи узоқ эмас — тахминан бир чақирим. Шунга қарамай иш тигиз. Толзор ичида шולי, буғдой ортиб келган аравалар, отлар, эшаклар қатор тизилиб туришади. Олис-яқин далалардан келган кекса деҳқонлар жума кунлари чопон, телпакларининг чангини қоқиб, то буғдойлари тортилгунча ёки шолилари оқлангунча Биринчи Арпапоядаги Эшон мачитда намоз ўқиб чиқадилар.

Биринчи Арпапояда, анҳор бўйлаб кетган энсизгина тош йўл ёқасида уч туп садақайрағоч бор. Иккитаси ёшроқ. Маҳалла оқсоқоллари буларни ўзларига тенгдош деб даъво қиладилар. Аммо учинчи — кекса саданинг ёши фақат фараз қилинади. Чунончи, уч юз-уч юз эллик йил...

Учала садақайрағоч бир таноб чоғлик ерга соя-салқич бахш этган. Уларнинг паноҳида чойхона, қассоблик, кабобпазликнинг бозори чаққон.

Анҳор садақайрағочлар рўпарасида — нариги қиргоқдаги толзор тагида ёйилиб оқади. Форобий боғи биқинидаги тор кўчада турадиган кўмирчи аравакашлар шаҳарга донги кетган отларини шу ерга олиб тушиб суғорадилар, чўмилтирадилар.

Аравакашлар тор кўчасида улардан ташқари тагин

Ҳа-ҳа беш хонадон истиқомат қилади. Булар — Бешёғочдаги кўп заводи, эгар-жабдуқ фабрикаси ва турли артелларининг ишчилари, хизматчилари. Тор кўчага кираверишдаги, чап бурчақдаги биринчи уйда эса, Ойниса туради.

Шу кўримсизгина эшик олдидаги бир туп оқ олма гарқ иишган.

Саҳар соат бешдаёқ шарқ уфқи оқара бошлади. Аллақасрда тунаган сариқ тумшуқ қора майна яна олма шохида пайдо бўлиб, ҳар кунги наъмасини бошлади. Диққат билан қулоқ солсангиз, унинг булбулга тақлид қилаётганини сезасиз. Бироқ ўхшатолмайди.

Тор кўча жимжит. Хонадонларнинг бўйга етган қизлари ҳо аллақачон, тонг қоронғисидаяёқ эшик олдига сув сепиб, супуриб, ёғ тушса ялагундай қилиб қўйишган.

Аллақайси эшик ғийқ этиб очилди. Қотмагина новча бола зулукдай қоп-қора, оёқлари ингичка, хипча бел отини анҳор томонга етаклаб тушиб кетди.

Кафтдаккина ҳовлисида, баланд ток сўри тагидаги супада ўй суриб ўтирган Ойниса от дупурини эшитиб турди. У ҳовли этагидаги ўчоқ бошида ҳозиргина тандирга ўт қалаган, патирларини ясаб, тандир қизишини кутиб ўтирарди. Ўчоқ бошига бориб, ўтни кўздан кечирди-да, бўш челақни билагига илди ва эшик занжирини тушириб, кўчага, толзорга чиқди. Лекин у анҳор бўйига боришга улгурмади: отини суғораётган бола жиловни тол шохига боғлаб, Ойниса томонга югурди.

— Челақни менга беринг, хола!

— Раҳмат, Абдуллажон.

Бола челақни олиб, бир зумда толзорга кириб кетди.

Ойниса тонг музикасига қулоқ солди. Анҳор шу ерда ёйилиб сокин оқса ҳам, юқорида — обжувознинг орқасида новдан тошиб қўйилаётган сувнинг шовқини эшитилиб турарди. Толзор чумчуқларга тўла, улар тинимсиз чирқиллаб қулоқни қоматга келтиради. Олмадаги майна эса, калта-калта «чах-чах», «чуҳ-чуҳ»и билан чумчуқларнинг бетартиб симфониясига жўр бўлади.

Шу пайт Эшон мачитдан манқа сўфининг панг овози ишитилди. Сувга қонган от ёлдор бўйинини ўша томонга қўзиб қаттиқ кишнади. Бу икки товушнинг бир-бирига қонушмаганидан Ойниса беихтиёр мийиғида кулиб қўйди.

Абдуллажон челақдаги сувни лопиллатиб, зинғиллаганча теналикка чиқди ва Ойнисанинг: «Бас, ўзим опки-

раман», дейишига қарамай, ҳовлига киритиб, айвон пешига қўйди. У чиқиб кетаётганда Ойниса тайинлади:

— Ойингга айт, тезроқ чиқсинлар.

— Хўп, холажон.

Кўча эшиги ёпилиши билан Ойниса ўчоқ бошига келди, самоварга сув тўлдирди ва тандирдан уч-тўртта саксовул чуғи олиб, ўтхонасига ташлади. Кейин саватдаги патирларни оқарган тандирга ёпиштира бошлади. Тандир шу қадар қизиган эдики, унинг тафтидан Ойнисанинг юзи ловиллаб, кўзларига олов тўлди.

Тандирда ёғлиқ хамир аста вижирлаб бўртиб, чакич ўринлари дарҳол шаклланди, жимжималар аввал оқариб, кейин қизара бошлади.

Ойниса патирларни узиб саватга терди. Шу вақт самовар ҳам шақиллаб қайнади. У самоварни супадаги мис баркашга келтириб қўйди. Патирларни оқ бўйрага қатор ёйди. Кейин супага хонтахта қўйиб, кўрпача ёзди. Кеча айтган дугоналарини: Абдуллажоннинг ойиси Қумрини ва «Қизил тонг» фабрикасида ўзи билан бирга ишлайдиган Нина Александровна Поповани кута бошлади.

Ойниса йўл-йўл тик кўрпачада тирсакларини хонтахтага қўйиб ўтираркан, ўғли Йўлдошдан келган хатни қайта ўқиб чиқди. Йўлдош шу кунларда бориб қолишини маълум қилибди ва Гулнознинг уйидан хабар олиб, тўй кунини тайинлаб қўйишни сўрабди. Ўғлининг балоғатга етиб, кўнглига севги тушгани ва уйланишни орзу қилгани Ойнисанинг кўкрагини тоғдай кўтарди ва айни пайтда унга ўз ёшлигини, эри Тоштемир билан кечирган муҳаббатли қисқа ҳаётини эслатди...

Оддий кўкракбурма ҳаво ранг батис кўйлакдаги, бошига яшил ҳошияли оқ шоҳи дурра танғиган, шу кўклам қирқ иккига кирган Ойниса асли Чирчиқ оқиб келадиган тоғ томондан — Хўжакентга чиқаверишда чапда кўзга тўп бўлиб кўринадиган ўрикзор, олмазор Хондайлиқ қишлоғидан. Бундан йигирма уч йил муқаддам, яъни 1918 йилнинг эрта баҳорида ўша ерда тузилган илк жамоа Шўросининг раиси Содиқ отанинг қизи. Ўша йили куздə қишлоқни босган босмачиларни даф этиш учун Тошкентдан қизил аскарлар отряди чиққан. Тоғда, унгурларда қаттиқ жанглار бўлган. Босмачилар тор-мор келтирилгандан кейин қишлоқ мачити ҳовлисида қўрбошилар устидан ўтказилган суд, қизил командир Тоштемирнинг

Инқилобий ҳарбий кенгаш номидан ўқиган ҳукми ва бу ўт юракли йигитнинг жамоа Шўросини тиклашда, деҳқончиликни йўлга қўйишда берган ёрдамлари ҳамон Ойнисанинг ёдида.

Тоғ қишлоқлари нотинч бўлгани, босмачилар гоҳ у, гоҳ бу ерни талаб, ёндириб тургани учун Тоштемир шу томонларга тез-тез келади ва ҳар гал Содиқ отанинг уйига қўнадиган бўлиб қолди. Отасининг ёлғизи, эрка на эркин тоғ қизи Ойниса паранжи ёпинмас, оҳудай тошдан тошга сакраб чашмага сувга борар ва кўзасини елкасида уйнатиб, зангори осмонни янградиб қўшиқ айтар эди. Кўнглига ғам-андуҳ шарпа ташламаган, дўлана териб, равоч чайнаб юрган шўх қизлик чоғлари эди.

Тоштемир тоғ қишлоқларидан қайта туриб, Хондайликда Содиқ отаникига қўнган кечалари бу икки қадрдон — қишлоқ оқсоқоли билан тошкентлик ёш йигит алламаҳалгача суҳбатлашиб ўтиришарди. Ойниса меҳмонга ош дамлар, самовар қайнатиб, чой келтириб турар эди. Ана шундай асноларда қиз уларни эшик тирқишидан кузатар, гапларига қулоқ солар эди. Одатда унинг отаси чурқ этмай ўтириб тинглар, Тоштемир сўзлар эди. Ойниса диққат билан қулоқ солар, лекин Тоштемирнинг гапларини қишлоқдаги бошқа йигитларнинг гапларига сира ўхшата олмас эди. У тошкентликнинг гапларидан аллақандай янги маъно ўқар, унинг жарангдор, ёқимли овозидаги сеҳр, жозоба содда дилини сеҳрлаб қўяётганини сезмай қолар эди.

Тоштемир ҳар гал тонг ғира-ширасида отини эгарлаб йўлга тушарди. У кетарди-ю, Ойниса унинг хаёли билан маст бўлиб юрарди. Йигитнинг қалин қошлар тагидаги чўғдай қора кўзлари ҳадеб кўриनावерар, товуши қулоғидан нари кетмас эди. Хуллас, Ойниса бора-бора унинг яна келишини кутадиغان, мабодо кечиккудай бўлса, тоғ оралаб чўзилган илон изи йўлга тез-тез термилиб қарайдиган бўлиб қолди.

Ойнисанинг кайфиятидаги ўзгаришни Содиқ ота сезган бўлса керак, Тоштемир тунаган кўнларнинг бирида йигитнинг таг-тегини суриштириб қолди. Тасодифан эшик тирқишидан чойнак узатмоқчи бўлиб турган Ойниса тошкентликнинг ҳикоясидан шуни тушундики, унинг отаси Қўлдош ака мироб, онаси эса уйда маҳалла қизларига мактаб тутувчи отин эмиш. Содиқ ота: «Уйланмадингизми?» деб сўраган эди, Тоштемир дастурхонга ти-

килганча бир муддат сукут сақлади-да: «Шўро омок бўлса, уйланиш қочмас»,— деб жавоб берди.

Ойниса жамоа Шўроси деганда ўз дадасини билгани сабабли, тошкентликнинг гапи унга: «Сиз омон бўлсангиз, уйланиш қочмас» бўлиб эшитилди. Қўлидаги чойнагини ташлаб юборишига оз қолди...

Саҳар паллада Содиқ ота Тоштемир билан жамоа Шўроси идорасига чиқиб кетаётиб ҳовлидаги якка туп бадх тути орқасида яшириниб турган Ойнисага буюрди:

— Қизим, меҳмон акангнинг отини эгарлаб қўй. Биз ҳозир келамиз.

Улар кетгандан кейин Ойниса бостирма тагига ҳуркибгина кирди. Манглайда ток баргидай қизғиш қашқаси бўлган саманнинг тоғлардаги жангларда довюрак чавандози остида жавлон урганлари, тошкентлик ботирни не-не ўтлар ичидан омон олиб чиққани ҳақида отасининг нақлларини қиз кўп марта эшитган. Бедовнинг сағриси, бўйнидаги чандиқлари ҳам шундан далолат бериб турарди.

Ойниса курт-курт беда чайнаётган отни бостирма устунига суянганича бир лаҳза кузатиб турди-да, таваккал қилиб охурга тик борди. От қизни сезмадими ёки сезса ҳам чўчимадими, гул ҳиди анқиган бедани куртиллайтиб чайнай берди. Бундан дадил тортган Ойниса унинг бўйнини, ёлини силади, эшитилар-эшитилмас: «Жонивор, бунча ювошсан...» деб ҳам қўйди. Кейин тизгинини ечиб, бостирмадан ҳовли саҳнига олиб чиқди. Нечукдир кўнглида уни булоқ бошида ювиш, тиниқ чашма сувига қондириш истаги уйғонди.

Қизнинг меҳрини, илтижосини сезган саман от булоқ бошида бўйин эгиб туриб берди. Ойниса унинг қотган яраларини авайлаб ювди, жингала-жингала ёлларини битталаб ёзиб, таради, қорни, сағрисини қашлағич билан қашлади, кейин устидан челақ-челақ замҳарир сув қўйди. Қурама тоғлари тепасида ярим баркаши порлаган қуёш шуъласида бедовнинг танаси силлиқ йилтиллади.

Ойниса отнинг чашмадан тўйиб шимиришини томоша қилар экан, ёнбошида шарпа сезиб ўгирилиб қаради. Қаради-ю, юраги орқасига тортиб кетди: ағдарма кўн этигининг пошналарини харсанглар устида дўқиллатиб Тоштемир келарди.

— Эҳ-ҳе, роса пардоз берибсиз-ку жониворга! Офарин!

Ойниса юзини саман ёлига яширганча қотиб, қочишни ҳам, қолишни ҳам билмай иккиланиб турар эди.

Тоштемир Ойнисага яқинроқ келиб, тизгинни унинг қўлидан олди ва туйқусдан сўраб қолди:

— Тошкентга олиб кетайми?

Тошкентлик бу саволни нима маънода берганини қиз тушунмади ва унга ер остидан ботиниброқ қараб, Хондайлиқ қизларига хос шаддотлик билан:

— Тошкентда нима қиламан?— деб жилмайди.

— Ўқийсиз.

Ишонч билан айтилган шу биргина сўз Ойнисанинг қалбини умид билан тўлдирди. «Ўқийсиз!» Демак, тошкентлик унинг ҳаёти, тақдири, келажаги ҳақида ўйлаяпти. Тошкентлик тоғ қизига фақат яхшилик соғиняпти.

Қизнинг ўйга чўмганини кўрган йигит тагин сўради:

— Ё, ишонмайсизми?

— Ишонаман. Фақат... фақат дадам биладилар.

— Дадангиз рози. Хўп десангиз тўй қиламиз, кейин Тошкентга кетамиз.

«Тўй» сўзини эшитган Ойнисанинг вужудини сирли бир аланга қамради, юз-кўзи ўт бўлиб ёнди, тошкентликнинг отини ҳам ташлаб уйи томонга қочди. Харсангдан харсангга сакраб, бир зумда ҳовлига етиб келди ва айвонда меҳмоннинг хуржунига алланималар тикиётган дасини кўргандагина эс-ҳушини йиғиб олди.

— Ҳа, қизим, тинчликми?

Ойниса:

— Анави... тошкентлик...— деди-ю, уйига кириб берикиниб олди.

Содиқ ота мийиғида кулиб, хуржунни ҳовлига олиб тушди. Шу вақт Тоштемир ҳам булоқ томондан отини етаклаб келиб қолди. Унинг қўли юганда, кўзлари ерда, отага қараёлмас, манглай тери чаккаларига силқир эди.

... Тоштемир шаҳарга кетгандан кейин ҳам Содиқ ота қизига ҳеч нарса демади. Бундан ўн йил муқаддам вафот этган хотинини эслаб кўнгли ўксиди. Қани энди у ҳаёт бўлса, қизининг бахтини кўрса.

Содиқ ота Хумсон қишлоғида яшовчи синглисини ўша куннинг аравада олиб келди. Тўй тараддуди бошланди. Ҳа-ҳу десунча ёз ҳам ўтиб кетди. Тўй куз фаслида Хондайлиқда бўлди. Кейинчалик келин-куёв Тошкентга, Тоштемирнинг Арнапоядаги супрадеккина ҳовлисига кўчиб

келишганда Тоштемир ёр-биродарларига жажжигина ўтириш қилиб берди.

Арпапоядаги ҳовли...

Ойниса ҳозир ҳаёл суриб ўтирган шу супа, шу айвон ва уй. Тоштемир экиб кўкартирган шу ток. Эшик олдидаги шохларини томга ёйган оқ олма.

Бахтли уч йил.

Тоштемирнинг сўнмас севгиси.

У жангга кетганда фироқ ўтида ёнганлари ва у келгандаги ғанимат оқшомлар, бедор кечалар, ширин орзулар. Икки жажжи фарзанд — Йўлдош билан Эргаш.

Кейин 1921 йил қишининг мудҳиш оқшоми... Мана шу супада эрининг жасадини қучоқлаб йиғлагани, унинг юмук кўзларидан, соқол қопланган юзу иягидан ўпиб фарёд кўтаргани эсида. Икки яшар зийрак Йўлдош тобут атрофида парвона бўлди. Бешикдаги Эргаш ҳеч нарсани сезмасди...

Ҳижроннинг йигирма йили.

Лекин шу йигирма йил давомида Тоштемирнинг сура-ти бир кун ҳам Ойнисанинг кўзидан нари кетмади, севгиси қалбини тарк этмади.

Йигирма йилдирки, Ойниса ҳар куни эрта билан «Қизил тонг» фабрикасига ишга боради, ҳар оқшом уйига қайтади. Бироқ бирор кун йўлда ўзини ёлғиз сезмайди — гўё, Тоштемир ёнида бирга юради, суҳбатлашади, йўл кўрсатади.

Ўғиллар камолга етди. Йўлдош геолог бўлиб, Бухоронинг узоқ қумларида кон қидириб юрибди. Техникумни тамомлаган Эргаш Фарғона далаларида агроном бўлиб ишлаяпти.

«Меҳрибон ойижоним, — деб ёзибди хатида Йўлдош, — ишим яхши, соғлиғим жойида. Сизни жуда соғиндим. Тез кунда бораман, дийдор кўришамиз.

Аммо, ойижонгинам, мен Бухорода, Эргаш Фарғонада бўлиб, сизни ёлғиз ташлаб қўйдик. Шуни ўйлаб эзиламан. Бироқ сизни якка қолдирмасликнинг чораси бор кўринади чамамда. Эсингизда бўлса керак, Медицина институтида ўқийдиган Гулноз ҳақида сўзлаб берган эдим. Гулноз шу ёз ўқишни тамомлайди. Менга ёзган кейинги хатида давлат имтиҳонидан ўтаётганини маълум қилибди. Унинг бу қисқа ахборотидан тўй ҳаракатини қилаверинг, деган маъно сезилди. Сиздан илтимосим шуки, ойижонгинам, совчиликка дадил бораверинг, Гулнознинг уйи — Қичқирик

бўйида, оппоқ бувам боғларининг биқингинасида. Қизалоқнинг отаси Дадавой акани танийсиз, дадамнинг сафдошларидан, кўп одамшаванда. Аммо ўгай онаси Лобар она тулкироқ. Ҳушёр бўласиз.

Хуллас, умидим сиздан. Дала-даштда юрган биз ўғлонларингизни қанотингиз остига олишнинг бирдан-бир йўли шу. Гулноз сизга ҳамиша ҳамдам, ҳамдари бўлади.

Кўрингунча хайр, ойижонгинам.

*Сизни соғинган ўғлингиз Йўлдошвой.
Бухоро, 1941 йил, 18 июнь».*

Йўлдош Ойнисага кўп жиҳатдан Тоштемирни эслтади. Қадди-басти, қош-кўзлари ўхшаши устига, у жиддий гапларни дадаси каби енгил, қувноқ ифодалайди. Бу, ўз ўйи, умиди, ишига ишонганидан, кўнглининг поклигидан бўлса керак. Жазирама иссиқда сувсиз қумларда куйиб кўмир бўлиб юрса ҳам, руҳи тетик, истаги, ишончи булоқ сувидай тиниқ. Бу унинг хатидан ҳам сезилиб турибди.

Ойниса Қумри билан Нина Александровнанинг кечикаётганидан ташвишлана бошлади. Патирларни дастурхонга тугди, устига — кеча бозордан олиб келган икки гардиш ҳолвани қўйди. Кейин чойнакни қайноқ сувга чайиб чой дамлади-да, кийиниш учун уйга кирди.

Уйнинг кунгай томонга қараган деразаларига уфқдан эндигина бош кўтарган қуёшнинг ёрқин шуъласи тушиб турибди. Хона чароғон. Бурчакдаги тиниқ тошойна ярақлайди. Ойниса ҳаво ранг товар қўйлагини кийди-да, кўзгу қаршисида сочларини тузатди. Унинг қорасидан оқи кўп қўш ўрим сочи ҳамон қуюқ, фақат чаккалари бир оз сийраклашиб оқарган. Кўзлари ғамгин. Пешонасидаги ажинлар яққол кўринади. Булар — ҳижрон излари, машаққатли турмуш сўқмоқлари. Уйқусизликданми, чарчоқликданми, буғдой ранг юзи хийла рангпар.

Уй тўрида, икки тахмон ўртасида Тоштемирнинг сурати осиглик. У ўлиmidан бир ой илгари тушган. Папагида — юлдуз, гимнастёркасининг чап кўкрагида — Қизил Байроқ ордени. Энди йигирма учга кирган йигит. Лабида майин табассум, кўзлари чақнаб турибди.

Ойниса сурат рўпарасига бориб, гўё Тоштемир тириклигини, унга бир дақиқа тикилиб турди-да:

— Мана, совчиликка кетяпман, — деди. — Сиздан ке-

йин ёлғиз ўзим йиғлаб-сиқтаб катта қилган ўғлимизни энди уйлантирмоқчиман. Сизнинг йўқлигингиз айниқса шу кунларда билиняпти. Ишқилиб, бахтли бўлишсин. Ишқилиб, доғларини кўрмай.

Ойниса шундай деди-ю, Тоштемирнинг кўзларига қаради. У кўзлар ҳамон чақнаб: «Қўрқма, боравер, бахтли бўлишади!» дегандай кулиб турарди.

Шундай бўлса ҳам, Ойниса нечундир ўпкасини тута олмай, ҳунграб йиғлаб юборди.

У кўз ёшларини артиб, ҳовлига чиққанда Қумри билан Нина Александровна супа ёнида суҳбатлашиб туришарди.

— Ҳа, қайнана!— Нина Александровнанинг оппоқ юзи кулгига тўлди,— патирни тугиб қўйиб, ўзингиз қаерга беркиниб олдингиз?

— Хуш кўрдик, Нинахон! Келинг, Қумрибону,— Ойниса дугоналари билан қучоқлашиб кўришди, уларни супага таклиф қилди.— Чой тайёр!

— Қизнинг чойи ширин бўлади, ўша ерда ича қолайлик!— Нина Александровна хандон отиб кулди.— Балки, паловсиз қайтармас!

— Қайтармайди!— Ойниса фахрланиб гапирди.— Йўлдошнинг хатига қараганда, Гулноз арзигудек келин бўлади!

Дугоналар супага чиқиб, хонтахта атрофидаги кўрпачаларга ўтиришди. Ойниса иссиқ патирдан иккитасини ушатди-да, меҳмонларига чой қўйиб узатди.

— Ҳали, хат ёзиб туришибди денг, опа?— Қумри қизиқиб сўради.

— Ҳа, Қумрибону, еевишгандан кейин ёзишади-да. Янги замонга янгича одатлар ярашади.— Ойнисанинг кўнглидаги қувончи юз-кўзига тепди.— Тўйларини ҳам янгича қиламиз.

— Худо хоҳласа,— деди Қумри ва алланарсани эслагандай, қистирди:— Мен овсиним Нозикхонни ҳам айтдим. Гапга чечан. Совчиликни шундоқ ўринлатадики!

— Ажаб қилибсиз...— Ойниса бўшашиброқ рози бўлди.

— Аммо совчиликда маҳмадоналик ишини чаппа қилиб юбориши ҳам мумкин,— деди Нина Александровна, «нега бировни бемаслаҳат айтасан?» деган маънода.

— Нозикхон жуда ишбилармон.— Ойниса ўртага тушган совуқчиликнинг олдини олишга уринди.

— Қани, борайлик!— Нина Александровна ўрнидан қўзғалди.

— Илоҳи омин,— Қумри фотиҳага қўл очди,—ишимиз ўнгидан келсин!

Қумри дастурхонни кўтариб олди. Ойниса эшикни қулфлади. Улар кўчага чиққанларида палос, кўрпачалар ёзилган арава кўндаланг турар, ясаниб олган Абдуллажон олма тагидаги курсида керилиб ўтирар эди.

Ойниса бу — Қумрининг иши эканини дарров пайқадиди-да, мулозамат қилди:

— Вой айланай-ей, овора бўпсиз-ку арава қўштириб...

— Овораси борми, опажон?— Қумри керилиб гапирди.— Қани, болам, курсингни опке! Опоқинг қани?

— Ана, кевоттила!

Дарҳақиқат, тор кўча ичидан атлас кўйлакка ўралган семиз Нозикхон амиркон кавушини гирчиллатганча соланиб келарди.

Абдуллажон аёлларни аравага бирин-кетин суяб чиқарди-да, дастурхон билан курсини онасига узатди. Кейин ўзи зулукдай қора йўрғасига лип этиб миниб, арава шотисига қамчи урди:

— Чу, қорақўз!

Арава анҳорнинг тахта кўпригидан гулдираб ўтиб кетди...

Иккинчи боб

УЙҚУ ҚОЧГАН ТУН

Ёз кечалари узун. Қоронғи тушгунча алламаҳал бўлиб қолади. Аммо қоронғи тушгандан кейин ҳам на нафас олиб, на кўз юмиб бўлади. Деразани ёпсангиз — уй дўзах, ёпмасангиз — чироқ нурига капалак, чивин ёғилади. Ҳовлида ҳам шу аҳвол — шуъла йилт этдими, улар ёпирилиб келишади. Айниқса, Гулнозларнинг уйидай дала жойларда оқшомлар ором йўқ.

Гулноз айниқса бу оқшом беором.

Боя ҳовлидаги супада дадаси ва ўғай онаси билан овқатланишди. Ҳар кун овқат устида бўладиган кўнгилсизлик бугун ҳам бошланди. Лобар шовлага қалампир эзиб, ҳаддан зиёда аччиқ қилиб юборибди. Дадавой аканинг жигари оғриқ, аччиқни еёлмайди. Оғзига бир қошиқ оли-

ши билан: «Лобархон, гармдори деҳқончилик-да...»— деди. Айтган гапи шу бўлди-ю, балога қолди. Лобархон бобиллаб берди: «Сизга қайси ишим ёқувдики, ошим ёқади! Доим еганимни заҳар қиласиз!»

— Сирасини айтсам, хоним,— Дадавой ака яна юмшоқ гапирди,— ҳар бир нарса меъёрида бўлгани маъқул. Асал ҳам меъёридан ошса заҳарга айланади. Бу бўлса ўз оти билан гармдори..

— Бир вақтлар асал эдим, энди заҳар бўп қолдим!— Лобархон баланддан келаверди.— Туну кун чок тикаман, сигир соғаман, товуқ боқаман, бозорга югураман. Гулнозингиз ўқишини ўқисин, деб ўчоқ бошига тикиламан. Бу кунимдан ўлганим яхши!..

Лобархон ана шундай авжига чиқа бошлаганда Гулноз секингина ўрнидан туриб кетади. Бу гал ҳам қўл учини сочиққа артди-да, супадан сирғалиб тушиб уйига кирди. Чивин ёғишидан қўрқиб чироқ ёқмади. Қоронғи уй деразасини ёруғ ҳовлига очиб, кесакига суянганча дадасининг гапига қулоқ солди.

— Ким сизга шунча уринсин дейди?— Дадавой ака босиқ гапирарди.— Рўзгоримиз бут. Менинг маошим учаламизга етиб ортади. Оч қолаётган жўжаларимиз йўқ. Шу сабабдан даъвойингиз ўринли эмас, хоним.

— Қачон гапим сизга ўринли бўлувди?— Лобархон ҳамон жикилларди.— Ҳар қанақа эр мендай хотинни бошига кўтариб юрган бўларди. Қизингизни ювиб-тараб катта қилдим. Яқинда доктор бўладилар. Мен-чи? Мен ким бўлдим?

— Ана холос,— Дадавой ака маъюсгина жилмайди.— Даъвогар суст келса, қози муттаҳам... Неча марта, ўқинг, дедим, кўнмадингиз. Ҳали ҳам кеч эмас. Ёшсиз. Ўқинг.

— Бо, зарил кептими!— Лобар лабини бурди.— Ишим бошимдан ошиб ётипти.

— Ана энди ўзингизга келдингиз.— Дадавой ака шовла аччиғидан ўқчиғини базўр босиб, чойнакдан чой қуйиб ҳўплади.— Сиз, хоним, пулга, молга ҳаддан зиёда ўчсиз; ҳар кун бир нарса топиб турмасангиз уйқунгиз келмайди. Ё, гапим хатоми?

— Боринг-э!— Лобар ҳи-ҳилаб, эрининг биқинини тирсаги билан туртди.— Нуқул тирикчиликни бетимга соласиз!

Лобар «тирикчилик» деганда каллаи саҳарлаб уйма-уй эшик қоқиб қиладиган сут-қатиқфурушлигини, бозорга

саватда тухум ташишини, чоршанба, якшанба кунлари эса чайқовдаги дўппифурушлигини тушунади. У ўз сутқатиғи, тухум, дўппилари билан қаноатланмайди. Бошқалардан арзонга олиб, қимматга сотади. Чайқовда қўлга тушган кезлари эса эри Дадавой аканинг Тоштрамдаги ишини, партия аъзоси эканини пеш қилади, қутулиб келади...

— Бозорчилигингиздан номус қиламан,— Дадавой ака унга эгилиб аста гапирди.— Уртоқларим юзимга солишганда, бошимни кутара олмай қоламан. Энди бас қилинг! Агар ўқишни истамасангиз, ишга киринг. Ойниса опани биласиз-ку. «Қизил тонг»да цех бошлиғи. Бир оғиз айтсангиз, ишга олади. Чеварлиғингиз ана ўшанда иш беради.

— Бо!— Лобар лаганини суриб қўйди-да, эрининг пинжига кириб эркаланди.— Ойниса опа шунча ишласа ҳам бири икки бўлмайди!

— Тагин молдан гапирасиз!— Дадавой ака хотинига ётиғи билан тушунтирди.— Дунёда пулдан, буюмдан ҳам азизроқ нарсалар бор. Ҳа, пулга ҳам топилмайдиган нарсалар бор! Сиз шуларни бир ўйлаб қўйинг.

Лобарнинг калласи ишлайди, зеҳни ўткир. У Дадавой аканинг мақсадига тушунади. Лекин Лобар учун энг азиз нарса битта: бисот. Қўш сандиқ тиқин нафталинлаб қўйилган моллари. Анвойи бахмаллар тахидаги даста-даста червонлар. Дунёда булардан азиз нима бор!

Дадавой ака Лобарга биринчи марта насиҳат қилаётгани йўқ. У хотинига ҳақиқат гапни ўн йилдан бери ҳар куни эслатади.

Ўн йил... Лобар ўша вақтда энди йигирма тўртга кирган дўндиққина жувон эди. Дала жойга тушиб, ўзи танлаган биринчи эри билан уч йилча яшади. Боғдорчилик колхозида бригадир бўлган у йигит Лобарга қаттиқ кўнгил берган бўлса ҳам, кейин нечукдир совуб қолди ва унинг туғмаганлигини баҳона қилиб, қўйиб юборди. Лобарга ҳадеганда бошқа эр топилавермади. Ўша кунларда Дадавойнинг бошига катта ташвиш тушганди. Хотини Азизахоннинг боласи тескари келиб, туғишда фожиа юз берди: ўзи ҳам, чақалоғи ҳам операция вақтида нобуд бўлди. Дадавой ака ўн бир яшар Гулноз билан қолди. Жуда қийналди. У қизини еру кўкка ишонмас, ҳатто ишга ҳам етаклаб бориб, етаклаб келарди. Азизанинг йил эшигидан кейин Дадавойнинг ўртоқлари, айниқса, ишхо-

— Ана холос!

Дадавой ака Лобарга: «Сенга шу қизим туфайли уйланганман. Ё унутдингми?» демоқчи бўлди-ю, тагин бир можаро бошланишидан чўчиб, хотинининг ҳозиргина айтган гапига жавоб қилди:

— Совчилар келадиган бўлса, тайёргарлик кўринг!

Эрининг бундай қатъий гапини эшитган Лобар беихтиёр лабини тишлади...

...Дераза кесакисига суялиб турган Гулноз дадасининг сўнгги сўзларини аниқ эшитди. Эшитди-ю, юрагининг бир ҳаяжонига ун ҳаяжон қўшилди. Умуман, у Йўлдошдан хат олгандан бери ўзини қўярга жой тополмасди. Гарчанд Гулноз Йўлдошни севса, у билан умрбод бирга бўлишни орзу қилса ҳам, ўз ҳаётида бу қадар тез ўзгариш ясалишини тасаввур эта олмас ва бунинг устига, дадасини ташлаб кетиш унга нечукдир эриш туюлар эди. Айниқса, дадасини Лобарнинг қўлига ёлғиз ташлаб кетиш... Йўқ, бу сира ҳам ақлига сиғмайди!

Лобар аждар эмас, Дадавой акани ютиб юбормайди, албатта. Лекин у аждардай аврайди. Авраб туриб ўз ишини битиради.

Шуларни ўйлаб Гулнознинг дили ғаш бўлар, ўзини овутиш учун Йўлдошнинг хатини қайта-қайта ўқигиси, ундаги маънони жон-жонига сингдириб олгиси келди. Бунинг учун ҳовлидагиларнинг ётишини кутиш керак. Улар уйқуга кетгандан кейингина ўз хонасида холи қолиб чироқ ёқади, севгилиси мактубини тўйиб-тўйиб ўқийди, қалбининг чанқоғини қондиради.

Ҳовлидаги супада эса, ҳамон ғўнғир-ғўнғир. Лобар совчиларни кутиш билан иш битмаслигини, фотиҳанинг кетидан тўй бўлишини, тўйга эса «ҳеч нарсаси» йўқлигини айтиб сайрар, Дадавой ака унинг ҳовурини босишга ҳар қанча уринса ҳам, хотини жонига теккан булбулигўёлигини қўймас эди.

— Ойниса опанинг нимаси бор?— деб шовқин соларди Лобар.— Арпапоядаги товуқнинг катагидай ҳовлиси-ю, ойда бир оладиган арзимас моянасими? Ўғиллари энди ўқишни битирган, ҳали ҳеч нима топганмас. Нимасига тўй қилишнинг ўйлайдими улар?

— Оғзингизга қараб гапиринг,— Дадавой аканинг жаҳли чиқди шекилли, сал қизишиб уқтирди.— Ойнисанинг эри марҳум Тоштемир — қиёматлик дўстим. Бирга ўсиб, бирга улғайганмиз. Унинг болалари — менинг бола-

ларим. Ойнисани бўлса ўз туғишган синглимдан ортиқ биламан. Уларга тил теккизманг, хоним!

Дадавойни ғазаб бўғди, нафаси қисиб йўталди-да, ўтирган еридан қалқиб туриб кетди. Супадан ерга тушаётганда гандираклаб йиқилаёзди. Лобарнинг миқ этмай ўтирганини деразадан кўриб турган Гулноз ҳовлига сакраб тушиб дадасини суяди, унга чой ҳўплатди.

— Раҳмат, қизим,— Дадавой ака ўзига келиб, Гулнознинг елкасини силади.— Ёт, ором ол. Мен гузарга чиқиб келаман.

Гулноз дадасини кўча эшиккача кузатиб қўйди ва ноҳуш бир аҳволда орқасига қайтди. У ҳозир Лобарнинг сасишини, дадасининг аламини қизидан олишини биларди. Лекин бунинг тескариси бўлиб чиқди. Гулноз супага яқинлашганда ўғай онаси чаккаларини муштлаб, сочини юлиб, ҳўнграб йиғлаётганини кўрди...

Гулноз ажабланмади. У наврўз ҳавосидай гоҳ илиб, гоҳ совиб қолар, гоҳ чақиндай ярқираб, гоҳ тумандай тумтайиб оларди. У Дадавой акани карашма билан эрита олмаганда таҳдиду ситам билан эгади. Лекин бу оқшом униси ҳам, буниси ҳам кор қилмади.

Гулноз дадаси билан ўғай онаси — «опаси»нинг машмашаларига одатда аралашмас эди. У дадасининг бундай пайтларда гузарга чиқиб, ҳаммаҳаллаларининг суҳбатидан дил чигилини ёзиб келишини, муғамбир Лобарнинг эса, уйига беркиниб олиб, эртага бозорга олиб борадиган тухумларини санаб саватга теришини билади.

Гулноз бугун ҳам уйига кириб кетарди-ю, бир нарса уни йўлдан қайтарди. Бу, эр-хотин ўртасидаги кўнгилсизликка ўзининг алоқадорлиги, жанжалга ўз ҳаёти, тақдири сабаб бўлганлиги эди. У супа ёнида бир нафас тўхтади ва бошини хонтахтага уриб ҳўнграётган Лобарни кўздан кечирди: унинг зангори шоҳи дурраси бошидан учиб кўрпачада ётар, ҳар бири билакдай қўш ўрим сочи кенг елкасида, қўйлагининг йилтироқ атласида тўлғанарди. У тик кўрпачага беўхшов чўккалаган, этаги остидан оппоқ йўғон болдирлари кўриниб турарди.

— Опа, ўзингизни босинг,— деди Гулноз юмшоқ товуши билан.— Мен хафа қилган бўлсам кечиринг.

Лобар йиғидан тўхтаб, Гулнозга ёшли кўзлари билан қўш боқиш қилди:

— Айб дадангизда,— деди у ҳамон ҳиқиллаб.— Санамасдан саккиз деяверадилар. Тўй қилиш осон бўптими?

Боя дадасининг аҳволига ачинган Гулноз энди нечук-дир Лобарга ачинди. Гулноз боя дадасининг Лобардай тулки қўлида қийналишига ачинса, энди Лобарни кузатаркан, инсоннинг ўз инсоний фазилатларидан маҳрум бўлганига, унинг қалбини пасткашлик пўпанаклари чирмаб олганига ачинарди.

— Сизга қийин, опажон.— Гулноз заҳарханда билан гапирди.— Пулни осонлик билан топмайсиз. Сизга молдунё жондан ҳам ширин. Аммо шу сўзимни қулоғингизга қуйиб олингки, менга пулингиз ҳам, бисотингиз ҳам керак эмас.

— Ҳой, менга қаранг,— Лобар истехзо аралаш кулди.— Ўлгудай писмиқ экансиз. Йиғиб қўйган пулингиз шунақа кўпми?

— Ҳа, пулим кўп,— Гулноз қўлларини кўкрагига қовуштириб ўйчан гапирди.— Давлатим катта, опа. Давлатим, аввало, дадам. Сиз қадрига етмасангиз ҳам, мен етман унинг қадрига. Тағин бир давлатим — илмим, ҳунарим. Мен учун шундан ҳам катта давлат бўлиши мумкинми?! Сиз, пул деганимда сандиғингизда сичқон кемириб ётган червонларни ўйлагандирсиз. Хотиржам бўлинг, опа, пулингиз ўзингизга буюрсин. Ялиниб берсангиз ҳам мен олмайман.

— Ўргилай, пулдан ҳазар қиладиган қизимдан!— Лобар лабини буриб кулди. Гулнознинг шиддат билан туриб уйи томонга юрганини кўрганда ҳушёр тортиб, уни тағин гапга солди:— Ҳой, тўхтанг, Йўлдошжоннинг хатини ўқиб бермайсизми?

— Мендан аввал ўқиб олгансиз.— Гулноз ачитиб гапирди.— Совчиларнинг ҳам ташвишини қилманг. Дадам ўзи кутиб олади.

Гулноз уйига кириб кетди-ю, чироғи ёқилмади. «Ҳойнаҳой, мени деразасидан кузатяпти,— деб ўйлади Лобар.— Бо, менга деса ўз ёғига қоврилмайдими!»

Лобар дастурхонни йиғиштириб, лагандаги шовлани, самовар-патнисларни саранжомлади-да, электр лампани бураб ўчирди. Кейин уйда, деразаси тагига ёзилган тўшакда алламаҳалгача ўй суриб ётди. Эртага келиши мумкин бўлган совчилар унга ҳамон тинчлик бермасди. Уй кўрар, фотиҳа, тўй... Лобар шуларни ўйлаганда кўз олдига нуқул сарф-харажат келар, қўш сандиғи билан қўш тахмондаги духоба кўрпалари, шоҳи кўрпачалари, парқу болишларини кўринаверар эди.

Қичқириқ томондан эсган шамол ҳовлини тўлдириб, соҳилдаги жийда гуллари ва шу яқиндаги райҳону жамбиллар атрини очиқ деразадан олиб кирган бўлса ҳам, Лобар димиқиб, кўнгли беҳузур бўлаверди. Ҳатто зеб-зийнатлари ҳам зилдай туюлиб, бармоқларидаги қўш-қўш узуклари, билакларидаги қалин билагузуклари, бўйнидаги шода-шода дурлари-ю, қулоқларидаги марварид терилган балдоқларини бир-бир олди ва дуррасига эҳтиётлик билан тугиб, тоқчадаги қутичасига солиб, қулфлади. Бироқ энди кўнглига ваҳима тўлди: эри гузарда, Гулноз уйига гумдон бўлган, ўғри босса-я... товонларигача титроқ туриб қутичани тагин очди, тақинчоқларини тўшаги тагига тикди-да, кўрпага ўралиб олди...

Гулноз ўгай онасининг ҳали-бери ухламаслигини билса ҳам, ортиқ сабри чидамади. Деразага қалин парда тутиб, чироқ ёқди. Ёзув столи ёнига бориб стулга ўтирди-да, мактубни қўлига олди. Қиз, оддий дафтар варағининг икки бетига яшил сиёҳда ёзилган сўзларга кўз нурини тўкди.

«Ўртаниб соғинган севгилим, бахтим юлдузи Гулнозим!— деб хитоб қиларди Йўлдошнинг муштоқ қалби.— Мана, олти ойдики, ҳар кун, ҳар соат, ҳар дақиқам сизнинг хаёлингиз билан имиллаб ўтаяпти. Қуёш ёндиради, қумга босилган этик пошнаси куюди. Ҳароратдан лаблар қовжираб, танлар кабоб бўлади. Бироқ бағримдаги олов — сизга ишқим алангаси олдида булар ҳаммаси ҳеч гап эмас. Ҳижронни фақат китоблардан ўқирдим. Энди бошимга тушди. Агар сизни кўриш, севиш ва севилиш умиди бўлмаса, бу ўтли алангага балки бардош беролмаган бўлардим.

Меҳрибон Гулнозим!

Геология партиямизнинг иши охирига етай деб қолди. Олимларимиз назарий тахмин қилган кон амалда топилди. Биз очган хазина Ватанимизга арзирлик тортиқ бўлади, деб умид қиламиз.

Бугун шахримизга қайтиш ҳақида буйруқ олдик. Эртаниндин йўлга чиқамиз. Имтиҳонларингиз тугаш олдидан етиб бораман. Врачлик шаходатномангизни яхшигина «ювармиз», деб умид қиламан. Аввало, сизни самолётда шахар устида сайр қилдираман. ТошМИ тепасида бир нафас тўхтаб, азиз даргоҳингизга гулдаста ташлаймиз. Кейин, Қичқириқ устида кезамиз, уйингиз атрофида парвона бўламиз. Хўпми?

Яна бир гап шуки, сизнинг олдингизда гуноҳ иш қилиб қўйдим, яъни сиздан ижозат олмай туриб, онамга: «Гулнозлариникига совчиликка боринг», деган маънода хат ёзиб юбордим. Аммо айтиб қўяйки, бу гуноҳимни ювиш учун сиз белгилайдиган ҳар қандай жазога тайёрман.

Орауларим сизга аён, Гулнозим. Кўнглим дафтарини унингиз неча бор варақлагансиз, ўқигансиз. Модомики, одам бир марта яшар экан, умрбод бир киши билан — ўз севгилиси билан яшаши зарур. Ҳаётнинг бошқа маъноси йўқ. Сиз, севгилим дилига дилимни пайванд қилсам ва бу ажойиб пайванддан чиройли ниҳоллар кўкарса, анвойи гуллар очилса, болдай мевалар етилса кошки эди!

Устоз Бобир Мирзо айтган эканларки:

«Ишқ дардини чекиб ҳар кимки топса васли ёр,

Ул замон бўлғай унут юз йилги ҳижрон шиддати...»
Гулнозим!

Сизнинг ой юзингизни кўриш билан ҳижрон зулматидан қутуларман. Яна сиз севган кўкаламзор далаларда бирга-бирга кезармиз.

Тезроқ дийдор кўришиш умидида: *Йўлдошингиз.*

1941 йил, 18 июнь, Қизилқум».

Гулноз «...сиз севган кўкаламзор далаларда...» сўзларини қайта-қайта ўқиб чиқди. Дили ўйнади. Оҳ, Қичқирӣқ қирғоқларидан шимолга чўзилган сокин далалар! Ям-яшил боғлар! Гоҳо у, гоҳ бу ерда ола сигирлар кўриниб қоладиган кимсасиз ўтлоқлар.

Гулноз билан Йўлдош илк кўклам тонглари шу далаларга яёв чиқишарди. Йўлдош белға тепадиган ўтлар орасидан шудринг резалари гавҳар зарраларидай йилтираб турган чучмўмалар териб Гулнознинг майда ўрилган сочларига қадарди. Кейин улар шимолга тагин бир-икки чақирим юриб поезд йўлини кесиб ўтишарди-да, лолалар қопланган қирларга кўтарилишарди. Ҳамма ёқ сукутда — ҳамма ёқ қип-қизил гилам. Тиниқ зангори кўкда тўрғайлар эркин қанот қоқиб ўтишарди. У ер-бу ерда шохларини кенг ёйган қора толларда майналар тинимсиз сайрарди. Аллақаердан учиб келган попишак ўзини товус ҳис қилиб, қуёш нурлари остида товланиб, ўйин қиларди...

Йўлдошнинг шундай дақиқаларда завқи кўнглига сиймай тошар, осмон, қуёш, ишқ ҳақида сўзлар эди. У институтини янгигина тамомлаб Геология бошқармасига ишга кирган, айни вақтда авиаклубнинг учувчилик тўғарагига

қатнардн. Фазойи бепоён юксакликка мафтун бўлган бу йигит эндиликда самолётни мустақил бошқарар, Гулнозни кўкда сайр қилдириш унинг орзуси эди. Бугунги хатда ҳам шуни ёзибди.

Институтда, Гулнознинг группасида йигитлар кўп. Лекин уларнинг ҳеч бири Йўлдошга ўхшамайди. Эҳтимол, Гулнозга шундай туюлар. Ҳар қалай, Гулноз уларнинг ҳеч биридан ўзи танлаган касбдан бошқа нарсага интилганини, айниқса, кўкда парвоз этишни орзу қилганини эшитмаган.

Гулноз Йўлдошни матонатли, ўта жасоратли бўлгани, бағрининг кенглиги, қалбининг ҳассослиги, яна аллақанча фазилатлари учун севиб қолди.

Бултур баҳор оқшомларининг бирида, улар даладан қучоқ-қучоқ лола кўтариб қайтишаётганда, Қичқирёқ бўйига, Гулнознинг уйига яқинлашганларида Йўлдош оч яшил барг ёзган жийда тагида тўхтади ва биринчи марта севги ҳақида оғиз очди.

— Модомики, одам бир марта яшар экан, умрбод бир киши билан — ўз севгилиси билан яшамоғи зарур...

У муҳаббат изҳорини шу сўзлар билан бошлади. Худди бугунги мактубида ёзганидай...

Йўлдошдай бир сўзли, ростгўй, мард йигитга ишонса бўлади.

Гулноз ишонди.

Улар бир-бирларини умрбод севиш, ҳамиша бирга бўлиш ҳақида аҳд-паймон қилишди...

Гулноз мактубга термилиб, Йўлдошни ўйлаб ўтираркан, дераза кесакиси чертилди.

— Қизим, ухламадингми?

Гулноз дадасининг мулойим товушини эшитиб дарҳол пардани олаб ташлади.

— Келинг, дадажон!

— Ёт энди, оппоқ қизим.— Дадавой аканинг кўзлари нечундир ғилтиларди.— Мен борман, асло ташвишланма. Худо хоҳласа...

— Раҳмат, дадажоним!— Гулноз уялиб юзини қўллари орасига яширди.

— Шунақа чиройли тўй қилайликки!

Дадавой ака бошқа ҳеч нарса демади. Унинг оёқ товушлари узоқлашгандан кейингина Гулноз юзини очди. Лекин унинг юраги ҳамон дукиллаб урар эди.

Чироқни ўчирди...

СОВЧИЛАР

Қўқон арава Арпапоя анҳори кўпригидан тарақлаб ўтгандан кейин, Кўтарма маҳалласи усти билан Хадрага чиқди. Абдуллажон от бошини Эски Жўвага бурди. Кейин арава ғилдираклари Кадавотнинг тош терилган кўчасини осонгина босиб ўтди, Қумлоқ гузари оша Тешикқопқоқ қабристонини ёнлаб Қичқириққа юрди. Ҳамма ёқ ям-яшил ўтлоқ, дарахтзор, кўкатлар, гуллар атри димоққа гуп этиб уради. Дарҳақиқат, бу ерда манзарагина эмас, ҳаво ҳам шаҳардагидан тамом ўзгача: иссиқнинг тапти унчалик зўр эмас, шабада илиқ бўлса ҳам, ёқимли, тиниқ зангори осмон кўзни қувонтиради.

— Отин ойимларга хабар бердингизми? — сўради Ойнисадан Қумри анҳор бўйидаги яшил боғлардан бирига ишора қилиб.

— Ҳа.— Табиат латофатидан Ойнисанинг кўзлари қувнаб жавоб берди.— Қайтишда, албатта, қўниб ўта-миз!

Абдуллажон боғ кўчадаги шарқираб оқаётган ариқ бўйига етганда от жоловини тортиб, аравадагиларга ўгирилиб қаради-да, Ойнисадан сўради:

— Хола, Дадавой аканикига борамизми?

— Ҳа. Танийсизми?

— Миждозим бўладилар. Ҳар йил кўмирларини ўзим ташиб бераман.— Абдуллажон қўлидаги қамчиси билан ўнг томондаги томлардан бирини кўрсатди.— Ҳов анави, пичан босилган том. Қани бўлмаса, чанг-пангни қоқиб олайлик!

Абдуллажон эгардан енгилгина сакраб тушиб арава орқасига ўтди, курси қўйди ва совчиларни бирин-кетин суяб туширди. Ҳамма қоқиниб, ариқдаги салқин сувда бетқўлини юва бошлади. Абдуллажон роса чанқаган бўлса керак, уч-тўрт ҳовуч ичиб ҳам юборди.

Абдуллажоннинг Дадавой акани «миждозим бўладилар» дегани совчиларга жон киритиб юборди. Аввало Қумри ўглидан гина қилди:

— Улгудай ичингдан пишгансан, Дадавой акани била туриб шу ерга келгунча миқ этмабсан-а!

Ариқ бўйида пишиллаб ўтирган хўппасемиз Нозик ёнидаги Қумрининг биқинини тирсаги билан туртди:

— Ўғлингиз отасининг ўзгинаси. Салим ака ҳам шунақа писмиқ.

Нозикнинг бу қўпол сўзидан Қумри билан Абдуллажон эмас, бошқалар ҳам ранжидилар. Ариқ бўйида иссиқдан боши айланиб ўтирган Ойниса ўртадаги кўнгилсизликни кўтариш учун суҳбатнинг жиловини ўз қўлига олди.

— Дадавой ака,— деди у Қумрига,— Тоштемир акангизнинг яқин дўстларидан. Улар болаликдан бирга катта бўлишган. Тошкентда инқилоб бошланганда мен янгигина келин эдим. Ўша йили Тоштемир акангиз отряд тузганда энг аввал Алижон ака билан Дадавой ака ёзилишган. Тўрт йил бирга бўлишди, бир бурда нон, битта майизни ўртада баҳам кўришди. Йигирма йил ўтган бўлса ҳам, ўша кунлар ҳали-ҳали эсимда. Улар тоғлардан ҳориб-толиб, яраларига кигиз босиб келишарди-да, ёнимиздаги Форобий боғида тўпланишарди. Тоштемир ака тамбур, Алижон эса дутор, Дадавой ака най чалар, биргалашиб ашула ҳам қилишар эди. Мен Йўлдошни етаклаб, Эргашни қўлимга олиб чиқардим. Эсингиздами, Қумрихон, иккаламиз дарахт орқасидан мўралашиб эшитардик.

— Эсимда.— Қумри сувда оқиб келган оқ-қизил олмани тутиб, кафтида томоша қиларкан, жилмайди.— Ўшанга йигирма йил бўлдимиз-а, опажон?

— Ҳа...

— Ўша вақтдаги чақалоқлар энди куёв.— Нина Александровна тарам-тарам қизарган оқ лўппи юзини рўмолчасига артаркан, гапга аралашди.— Биз қариб қоляпмиз.

— Вой, нега қарир экансиз!— Қумри Нина Александровнанинг ажин тушмаган силлиқ чехрасига ҳавас билан тикилди.— Ҳали ўн гулингиздан бири очилмаган!

Бунақа шўх гапларни хуш ёқтирадиган Нозикхон хандон солди-да, ўрнидан турди:

— Қани, юринглар. Гап билан бўлиб, совчиликдан қолмайлик.

— Отин бувининг боғини биласизми?— Ойниса Абдуллажондан сўради.

— Биламан, Қўлдош бобом уйларими?

— Ҳа, сиз арава билан ўша ерда туринг, биз яёв бориб келамиз.

— Вой опажон-эй,— Нозик қалингина мойли лабини бурди.— Обру билан борайлик-да!

— Арава обру эмас, одам обру!— Ойниса жилдий гапирди.— Абдуллажон, бораверинг!

Абдуллажон от жиловидан тортиб аравани орқага — Қичқириқ буйига бурди. Хотинлар дастурхон кўтариб юқорига — Дадавой ака уйи томонга кетдилар.

Йўл-йўлакай Нозик Ойнисадан сўради:

— Опа, Дадавой аканинг кейинги хотинини таний-сизми?

— Йў-ўқ...— Йўлдошнинг кечаги хати таъсирида бўлса керак, Ойниса бўшашибгина жавоб берди.

— Мен танийман!— Ариқ бўйидаги ялпизларни босиб бедана юриш қилиб кетаётган Нозик гап қотди.— Лобархон — ой деса ой, кун деса кун, бинойидеккича жувон. Лобархон «гаҳ!» деса Дадавой акангиз паррр... этиб қўлига қўнади.

Лобарнинг бу таърифи Ойнисанинг кўнглида Йўлдошнинг хати туфайли туғилган шубҳа учқунини ўт олдирди. «Демак, ўғлимнинг хавотири тўғри экан. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин»,— деган гап кўнглидан ўтди.

Ойнисанинг ташвишини сезган Нина Александровна унга таскин берди:

— Ҳамма гап ёшларнинг бир-бирига муҳаббатида. Ота-она ўз фарзандининг бахтини истайди.

— Ҳақ гапирдингиз, ўргилай!— Қумри Нина Александровнанинг фикрини тасдиқлади.

— Аммо қизи борнинг нози бор,— Нозик тагин шарақлаб кулди.— Оёқ тираб олишса ажаб эмас. Ахир, қиз ўстириш...

— Сизни бекорга опкетаётганимиз йўқ,— Қумри унинг гапини бўлди,— бизга кўнишмаса, сиз кўндирасиз деган умидда.

— Кўндираман!— Нозик жерилди.— Чимилдиқни баланд тикиб янгагинаси ўзим бўламан!

Бу вақт улар садақайрағочдай кенг қанот ёйган паканагина шотут тагига етиб келдилар. Ҳар бири пилладай, қийғос қизарган шиғил меваларнинг учлари қорайиб турибди.

— Келдик.— Ойниса шотут соясида рўмолчаси билан слпинди.— Ана шу эшик.

— Келин бўлмишимиз туппа-тузук.— Қумри эшик олдаги озода саҳни кўздан кечирди.— Ҳамма ёқни чинидай қилиб қўйибди.

— Бо!— Нозик оппоқ билагини дарахтга чўзиб, қорайиб пинган шотутдан огзига ташлар экан, тебранди.— Ҳо-ишги қизлар кўча супурадимиз, Лобархоннинг иши бу!

— Оғмачи бўлмай ўлинг!— Қумри Нозикни чимдиб олди.— Ҳали уятга қўймасангиз!

Нозик жавоб бериш ўрнига шотутни тушираверди.

Эшикдаги шарпани уйдагилар сизди шекилли, девор орқасидан шошқин ҳаракатлар, оёқ товушлари, гап-сўзлар эшитилди. Нозик йўлдошларига қараб маъноли кўз қисди. Ойниса эшикка яқинлашиб ҳалқасига қўл юборган эди ҳам, якка тавақа сарғиш эшик ўзи очилиб, оддий тиринка шим-кўйлакда, бошида тўрт бурчак кўк дўппи, оёғига енгил шиппак кийган Дадавой ака кўринди. У Ойнисани дарҳол таниди шекилли:

— Ия, ия,— деди шошиб қолиб,— Ойнисабону! Ассалому алайкум.— Кейин бир қадам орқага чекиниб, меҳмонларга йўл берди.— Қани, қанч, киринглар!

Совчилар бир-бирига: «Сиз киринг, сиз ўтинг» қилишиб, ҳовлига киришди. Дадавой ака уларни гулзор бўйидаги янги кўрпачалар ёзилиб, хонтахта қўйилган супага бошларкан, ҳамон мулозамат қиларди:

— Оббо, Ойнисабону-ей, зап келибсизлар-да. Қани-қани, супага!

— Ҳовлингиз бирам сулув бўпти!— Ойниса ранг-баранг очилиб ётган гулларни, барқ урган райҳонларни кўздан кечирди ва ийманибгина сўради:— Лобархон кўринмайдиларми?

— Келади, келади,— Дадавой ака нечундир ерга қаради.— Кеп қолади. Гулноз уйда.— У деразага қичқирди:— Ҳой, оппоқ қизим, чиқа қол, ўзингнинг Ойниса холанг, чиқа қол, бутам!

Айвондан уйга кириладиган эшик аста очилиб, Гулноз чикиб келди. У майда ўрилган сочларини бошига бир тўп чамбар қилган, ўзига ярашган оқ шоҳи кўйлагининг кўкраги билинар-билинемас тепиб турар, бўйи новчагина, қош-киприклари қуюқ, сал чўзинчоқроқ оқиш юзи бўртган, кўзлари... ўт ёниб турган чиройли қуралай кўзлари нечундир қизарган эди.

Ойниса унинг етиб келишини кутмасдан қаршисига юриб борди. Гулноз айвондан тушиши билан учрашдилар. Қиз бошини эгиб салом берди. Ойниса бағрини очиб, унинг бошини кўкрагига босди, пешанасидан ўпди.

— Онанг бўйгинангдан айлансин! — деди ҳаяжондан товуши титраб. Кейин қизнинг кўзларига тикилди.— Чақнаб турган юлдузингга тасаддуқ!

Нина Александровна ҳам Гулноз билан қучоқлашиб кўришди.

— Вой, қиз ҳам шунақа иссиқ, дундиқ бўладими!— деди у Гулнознинг юз-кўзларидан ўпиб.— Яхшимисиз, қизим, имтиҳонлар билан чарчамадингизми?

Гулноз Нина Александровнанинг таърифини Йўлдошдан кўп марта эшитган бўлса ҳам, унинг ўзбек тилини бу қадар яхши билишини, сўзларни бунақа тўла ва бийрон талаффуз қилишини билмас эди. У, барваста хушқомат, бир ўрим йўғон оқ-сариқ сочи бошида чамбар— гўзал рус аёлига дадил боқиб, қалбининг аллақайси нозик ерида унинг қайшоқ меҳрини сезиб яйради. Қиз ўз ҳаётининг ҳозирги бурилиш нуқтасида Ойниса опа билан Нина Александровнага ҳавас билан боқиб, беихтиёр: «Менинг онам ҳам шуларга ўхшаган бўлса керак», деб ўйлади.

Гулноз Қумри билан Нозикка эгилди, улар «Эсонмисиз, омонмисиз, эсон-омон юрибсизми?»— деб қизнинг елкасига қоқиб қўйдилар.

Шундан кейин Дадавой ака меҳмонларни супага таклиф қилди:

— Марҳамат, эгачилар, бемалол ёзилишиб ўтиринглар!

Хотинлар бир-бирларига ҳурмат билдириб: «Аввал сиз!», «Қани, сиз чиқинг» дейишиб турганларида Нозик: «Мана мен чиқдим», деб тўрга чиқиб тап этиб ўтирди. Қумри овсинининг қилиғига кулиб қўя қоларкан, Ойниса ер ёрилса кириб кетгудай бўлди.

Меҳмонлар хонтахта атрофидан жой олишди. Дадавой ака супа чеккасига омонатгина ўтирди. Гулноз дадасининг биқинига қўнди. Дадавой ака фотиҳага қўл очди:

— Омин, сиҳат-саломатлик, тинчлик-омонлик бўлсин.

Гулноз уйдан қордай оппоқ оҳорлик дастурхон олиб чиқиб ёзди.

Ойниса ҳамроҳларини уй эгаларига бир-бир таништирди:

— Бу киши Нинахон бўладилар, «Қизил тонг»нинг мудиралари. Агар эсласангиз, Дадавой ака, сизлар билан отрядда бўлган Андрей Николаевич Поповнинг рафиқалари...

— Ия-ия, эслаганда қандоқ!— Дадавой ака жонлашиб кетди.— Туркфронгда Андрей ака билан бирга бўлганмиз. Фарғона, Ашхобод... Эҳ-эҳе, эслаганда қандоқ!

Шарқий фронтда у киши командиримиз, Тоштемир комиссаримиз эдилар. Паровоз утхонасига саксовул, янтоқ, қоқ балиқ ёқиб силжиганларимиз, саҳродаги жанглар... Тоштемирни дафн қилганимизда Андрей ака сўзлаган нутқни ҳали-ҳали унутмайман. Юрак-бағирлари ўртаниб гапирган эдилар! Унутиб бўладими у кунларни, синглим!

Ойниса уй эгаларига Қумри билан Нозикни ҳам таништирди. Шу пайтгача керилиб, «совчиликни бошлайман, менсиз буларга йўл бўлсин!» деган фикрдаги Нозик Ойниса билан Дадавой аканинг эскидан танишлигини кўриб, бу хонадонга бекор келганини тушунди-да, оқизоқ нондай ивиб, шалвираб қолди. Унинг бирдан-бир иши — бўлгувси келиннинг юриш-туришини кузатиш бўлди.

Гулноз бир патнисда нон, бир патнисда мева келтириб дастурхонни тузатди. Мева хилланган: писта, майиз, мағиз, бодом, қандолат, новвот, гулдор пиёлаларда турли мурабболоар ва ҳиди гуркираб турган янги асал. Дадасига: «нонни ушатинг» дегандай имо қилиб, ариқ бўйида шақиллаб турган самоварни кўтариб келди, чой дамлади, жажжи пиёлаларга бир ҳўпламдан қуйди, аввал дадасига, кейин меҳмонларга бир чеккадан эгилиб узатди. Шу билан вазифасини бажарган ҳисоблади шекилли, орқаси билан оҳиста юриб ҳовли этагига — боққа кириб кетди.

Шуларни кўрган Нозикнинг суқи келди. Одобда мислсиз қиз, кўзни қамаштирадиган гулзор, ҳозиргина Гулнозни бағрига яширган бир текис ишкомлар... Айни вақтда Нозикнинг ғайирлиги этига иссиқ теккан қўртдай қимирлаб қолди. Нега булар ҳаммаси унга насиб қилмайди? Нега ҳуснли жувон бўла туриб, кўкрагидан отхона ҳиди гупиллаб турган аравакаш эрига сўзи ўтмайди?

Нозик шундай ўйлар билан банд экан, Нина Александровнанинг сўзлари эътиборини тортди:

— Дадавой ака, эсингизда бўлса керак, сизлар доим тоғда, чўлда, биз бечоралар жонимизни ҳовучлаб сизларни кутар эдик. Уруш, айрилиқ, очлик... Энди ўша машаққатларнинг роҳатини суяпмиз. Ўша муҳтожлик йилларида туғилган болалар вояга етди. Йўлдошни кўрсангиз ҳавасингиз келади. Йигирма икки ёшида ҳам геолог, ҳам учувчи. Гулнозни кўринг. Врач. Ўзбек қизларидан инқилобгача врач чиққанмиди!

— Эсимда, синглим. — Дадавой ака юмшоқ гапирди. — Ҳаммаси. — Гулноз боққа бежиз кирмаган экан, каттагина саватда энди қизара бошлаган чиллаки, тарам-тарам қизил

олма келтириб дадасига узатди. Дадавой ака гулдаста-
дай ранг-баранг мевани дастурхонга тера бошлади:

— Олинглар, омонлиқ-сомонлиқ!

Гулноз яна аллақадёққа қочмоқчи бўлиб турганда Нина
Александровна унинг билагидан тортди.

— Ўтир, қизим, бу ерда бегона йўқ.

— Келинг, ўргилай,— Ойниса ёнидан жой кўрсатди.

Дадавой ака:

— Ўтира қол, бўтам,— дегандан кейингина Гулноз Ой-
нисанинг ёнига чўққайди.

— Биз ойинг Азизахон билан ўртоқ эдик,— Ойниса
қизга майин жилмайиб сўзлади.— У сендан тўлачароқ,
сухсурдек жувон эди. Азизахоннинг суҳбати ширин, юзи
тўла кулги, у кирган гурунг яшнардди. Умри қисқа экан...

— Менинг ҳам ёдимда,— Нина Александровна Ойни-
санинг сўзларини қувватлади,— йигирма бешинчи йилда
Роҳат-боғчада паранжи ташлашда Азизахоннинг паранжи-
чачвонини гулханга отаётиб: «ордона бўл» деб қичқиргани
ҳали-ҳали ёдимда. Сен, Гулноз, у вақтда уч яшар қизалоқ
эдинг. Ойингни ачомлаб ўтга талпинардинг!

Дадавой ака ўша кунларни эслади шекилли, кўзлари
ёшланиб:

— Рост!— деди.— Азиза энди бир келиб кетди-да
дунёга!

Унинг сўзда кўнгилдан айтилган шу оддий сўзларидан
орага жимлик чўкди. Ойниса ҳам, Нина Александровна
ҳам, Қумри ҳам ўша кунларни хотирлаб, ўйга чўмдилар.
Нозик улардан ёш бўлгани, паранжи ёпинмагани, ёпинса
ҳам сандиқдаги зангори бахмал паранжисини катта тўй-
ларга ҳавас учун ёпингани сабабли, суҳбат мавзуининг
маъзига унча етиб бормади.

— Э афсус, минг афсус.— Дадавой аканинг маъюс сўз-
лари юракларни ўртади.— Азиза бу кунларгача етиб кела
олмади. Бир ёниб, бир ўчди у тиниқ нур!..

Дадавой ака шундай дер экан, қулоғига Азизахоннинг
фарёди эшитилгандай бўлди... Ишдан келаётган Дадавой
ака жон қийноғида инграётган ҳомиладор хотинининг доди-
ни кўчадаёқ эшитди. Ўйга отилиб кириб, супада жон ҳо-
латида тўлғаниб ётган Азизахонни чойшабга ўраб, бағри-
га босганича касалхонага югурди. Азиза ўша ерда уч кун
қийналди. Ўзи ҳам, чақалоқ ҳам нобуд бўлди...

— Азизахон ҳаёт бўлса, тўйга ўзи бошчилик қиларди.

Ойнисанинг бу сўзлари ўртадаги маъюсликни кўтариш

у ёқда турсин, тагин ҳам оғирлаштиради. Дадавой ака бо-
шини қуйи эгиб ўтириб қолди. Ойнисанинг кўзларига ёш
тўлди. Нина Александровна билан Қумрининг кўнгилла-
ри эзилиб, уҳ тортишди. Буларнинг аҳволи Гулнозга таъ-
сир қилмай қолмади. У беихтиёр Ойнисага ёпишиброқ
олди. Бу умумий дард фақат Нозиккагина унча етиб бор-
мас, бунақа совчиликни умрида биринчи марта кўриб тур-
гани учун бўлса керак, ич-ичида: «Ё тавба» дер эди.
«Ё тавба, булар гапни менсиз ҳам аллақачон пишириб қў-
йишган шекилли. Бир оғиз сўрамасдан туриб тўйдан сўз
очишди. Ё тавба, қиз ўстирган Лобархонни ҳеч ким тилига
ҳам олмайди». Шу вақт эшикда Лобар кўриниши билан
Нозикка жон кириб, «Ана, келди», деб юборди.

Лобарнинг елкасидаги обкашнинг бир илмоғида челақ,
иккинчи илмоғида бидон. Билагида — тухум сават. Эгни-
да — одми чит кўйлак. Енглари тирсагидан юқорироққа
шимарилган. Жиякли лозими тўпиғидан сал баландроқ.
Бўйи пакана, гавдаси тўла, айниқса елкалари йўғон. Анча-
гина йўл босиб келган бўлса керак, кенг оқ юзи иссиқдан
бўртган, кавушига чанг тўлган.

Угай онасини бу аҳволда кўриш билан Гулнознинг кўз-
лари ерга қадалиб қолди, пешанасига реза-реза тер чиқди.
Дадавой ака хижолатдан: «Ия, ия...» деди-ю, супадан сир-
ғалиб тушиб, хотинининг истиқболига борди, обкаш билан
саватни ундан олди.

Аммо Лобар ўз аҳволига парво ҳам қилмади. Эрига:
— Совчилар кепти-да,— деди-ю, супага тик юриб
келди.

Супадан ҳаммадан олдин тушган Нозик Лобар билан
қучоқлашиб кўришди. Бошқа хотинлар ҳам ўрнидан қўз-
ғалганини кўрган Гулноз секингина ўртадан чиқиб, ошхо-
нага кириб кетди.

Ойниса Лобар билан елка қоқишиб кўришаркан, унинг
соч, бўйнидан гуркираган тер ҳидидан кўнгли ағдарилди.

Лобар бошқа хотинлар билан ҳам елка қоқишиб кўриш-
гандан кейин супага Нозикнинг ёнига ўтирди-да, ҳамма-
ларига бир-бир: «Хуш келибсизлар», деди. Лекин нечук-
дир ўртага кўнгилсизлик, ўнғайсизлик чўкди. Нозикнинг
суҳбатни қизитиш учун:

— Вой ўртоқжон-ей, шу иссиқда бозорга борибсиз-да,
вой бечора-ей,— деб бошлаган гапини бошқалар қувват-
ламади.

— Ўртоқжон, сизни икки соатдан бери кутамиз,— Но-

зик яна ғәп бошлади ва супа бурчида турган тугуғлиқ дас-турхонга ишора қилди.—Патир ушатамиз деб...

—Патир ушатиш бўлса қочмас.—Лобар бир тўлғаниб ўрнидан қўзғалди.—Йўлда бўлганча бўлдим, сал ўзимга келволай.

—Боринг, боринг,—Нозик ҳамма учун жавоб қилди.—Нафасингизни ростлаб олинг.

Оғилхона томонда уймалашиб юрган Дадавой ака хотинининг уйга кириб кетганини кўриб меҳмонлар яқинига келиб илтифот қилди:

—Лобархон чиққунча бир боғ айланмайсизларми?

Дадавой ака меҳмонлардаки розилик олгандан кейин ошхона томонга борди:

—Бўтам, ошингни қўй, опанг қарайди. Меҳмонларга боғингни кўрсат!

Гулноз ошхонадан чиқиб, меҳмонларни боққа бошлади.

Ҳовли этагидан бошланадиган боғ бир танобча ер бўлиб, ярми олмазор, ўрикзор, шафтолизор, ярми узумзор эди. Гулноз меҳмонларни ишкомлар ичидан олмазорга олиб ўтди. Нозик бу ерда ҳам ишбошилиқ қилиб олма, ўрик шохларини силкитиб қоқди. Дув-дув тўкилган меваларни ҳамроҳларига кўз-кўз қилиб ейишга қистади.

—Еп қолинглар, қизнинг меваси ширин бўлади!—деб хотинларни кулдириб, Гулнозни қизартирди.

Гулноз ҳам ўз навбатида меҳмонларни мева ейишга қистар, айниқса Ойнисанинг ёнидан кетмас, унга гоҳ оқ ўрик, гоҳ қизил олма, гоҳ кўксултон тутарди.

Гулноз меҳмонларни боғдан олиб чиққанида, ювиниб-тараниб ясан-тусан бўлиб олган Лобар супа ёнида эрига алланимани шовқинлаб уқтирарди. Буларнинг шарпасини сезган эри унга «жим!» деди шекилли, овози ўчди.

Ҳамма супага чиқди. Фақат Гулноз ўчоқ бошига — ошга уннашга кетди.

—Мақсадга кўчайлик,—деди Нина Александровна, хонтахта оёқ томонида ёнма-ён ўтирган Дадавой ака билан Лобарни кўздап кечириб.—Икки ёш бир-бирига кўнгил берган экан, биз йигит томондан элчи бўлиб келдик. Бу пок муҳаббат ва бўлғуси бахтли онланинг яна бир қувончли томони шуки, икки қадрдон дўст: Тоштемир ака билан Дадавой аканинг томирлари бир-бирига боғланади. Бу чи-коҳ, ундан туғиладиган фарзандлар Тоштемир акага абадий ёдгор бўлади.

— Албатта, албатта,— Дадавой ака қўлларини кўра-
гига босиб, Нина Александровнанинг сўзларини бажону
дил тасдиқлади.— Айни муддао!

— Хатига қараганда, Йўлдош йўлга чиққан бўлса ке-
рак.— Нина Александровна сўзида давом этди. — Гулноз-
ннинг ҳам имтиҳонлари бугун-эрта тугайди. Демак, тўйга
ҳеч қандай монелик йўқ.

— Вой ўлмасам,— Лобар эрига ялт этиб қаради.—
Тайёргарлигимиз йўқ-ку?

— Фарзандларимиз ҳар қанча орзу-ҳавасга арзисалар
ҳам,— Ойниса Лобарга эътироз билдирди,— ортиқча
дабдабага ҳожат йўқ, синглим. Ўзимизга яраша тўйча қила-
миз. Мен Йўлдошнинг маошини йиғиб, тўйни тахт қилиб
қўйибман.

— Ҳар қалай...— Лобарга жон киргандай бўлди-ю, та-
гин гапни айлантирди:— Гулнознинг уй жиҳози важдан...

— Ҳаммаси тайёр!— Ойниса бўлғуси қудасининг муж-
мал сўзини чўрт кесди.— Сизни қилча уринтирмаймиз.

— Ҳар қалай... онаси бўлганимдан кейин...

— Ҳа-да!— Нозик ўртага кирди:— Тўй айтишга осон,
аслида бир қоп ташвиш!

Лобар билан Нозикнинг гапни чувалаштирмоқчи бўл-
ганини пайқаган Қумри:

— Лобархон, ҳимматингизга боғлиқ,— деб икки томон-
ни мурасага келтирмоқчи бўлди.— Истасангиз бир нима
қилинг, истамасангиз қилманг. Баҳоли қудрат. Ойниса опа-
нинг даъволари йўқ.

— Шундоқ!— Ойниса Нина Александровнага маъноли
кўз ташлади.

— Қумриой, патирни олинг!— Нина Александровна
Қумри узатган тугунни олиб, йилтиллаб турган ёғлиқ оқ
патирларни дастурхонга тера бошлади ва Дадавой акага
жилмайиб боқди:— Қани, дадаси, ушатинг!

Дадавой ака қалит изи бир текис нақш солган патир-
лардан бирини қўлига олди, кўзларига суртди ва ярмини
ушатиб, ўтирганларга бир бурдадан улашди, қолган ярми-
ни эса Ойнисанинг олдига қўйди.

— Қудача, бу — биздан Йўлдошвойга!

Ҳамма фотиҳага қўл очди.

— Омин!— деди Дадавой ака, кўзи ёшга тўлиб.— Фар-
зандларимиз мурод-мақсудига етишсин, қўша қаришсин,
ували-жували бўлишсин, биз ҳам уларнинг сояйи давлати-
да яйраб юрайлик!

Фотиҳадан кейин чеҳралари очилиб, суҳбат қизиб кетди. Энди гап тўйнинг тартиби, тўйга кимларни айтиш, Алижон акани албатта унутмаслик ва шу кунларда Москва яқинида хизмат қилиб турган Андрей Николаевичга телеграмма юбориш ва ҳоказо нақд масалаларга кўчди.

Гулноз чинни лаганга сузиб келган қизил палов иштаҳа билан ейилиб бўлгач, Дадавой ака ёшлар ҳақиға тагин бир марта дуо қилиб, меҳмонларга жавоб берди.

Тўртинчи боб

БОБО БОҒИДА

Қўлдош отани сув париси чалиб кетган эмиш.

Бундан ўттиз йил бурун у Кайковус* ариғининг мироби бўлиб ишлаган. У вақтда эллик ёшларга кирган, сувчиликда донги чиққан, деҳқонларнинг чайласида ҳурмат билан кутиб олинадиган бир киши эди.

Ана ўша йили, яъни Қўлдош ота Кайковус ариғининг Ёиштқўприкдаги айирма тўғонида мироблик қилган йили, кўклам кунларининг бирида, юқориқдаги мироблар хабарчи юбориб, тошқин хавфи борлигидан огоҳлантирдилар. Қўлдош ота, тўғрироғи, курашларда елкаси ерга тегмаган Қўлдош полвон Кайковус билан Қичқирӣқ ўртасидаги ерларда боғдорлик, деҳқончилик қилувчи кишиларни ҳашарга айтди, ариқ бўйларига шох билан тупроқ босиб мустаҳкамлашди ва ҳар эҳтимолга қарши тошқин бўлган тақдирда ортиқча сувни ағдариш учун Кайковусдан Тахтапул жарига ариқ очишди.

Оқшом ҳамма тарқалса ҳам, Қўлдош полвон тўғон бошида қолди. Тўғонни, дамбаларни, ариқларни тагин бир марта кўздан кечирди. Кейин қирғоқдаги катта ковак тол тагига тўнини ёзиб тирсагига ёнбошлади.

Шарқнинг қоронғи уфқидан кўтарилган ой жануб билан аста айланиб ғарбга жила бошлади. Унинг олис нури қоронғи тўнини хира ёритар, тол тагида сирли шарпалар жимирилар эди. Тўғондан пастга оқаётган сув тул қолган

---

* Қадимги Кайковус (халқ тилида Калковуз) канали Бўзсувдан бошланади. Тахтапулда ундан Қичқирӣқ анҳори ажралиб чиқади. Кайковус Қумлоқ, Кўкча орқали ўтади, Тошкент атрофидаги дала-ларни суғориб, кейин Дамариққа қўшилади.

урғочи арслондай тинмай ўкиради. Жарлик ёқасида, тепаликда қулочга келмайдиган ёнғоқлар бор. Ўша ердаги қари ёнғоқлардан бирини макон этган бойўғли ўқтин-ўқтин воювоюлаб зулмат ваҳимасига ваҳима қўшади. У айниқса бугунгидай ташвишли кечаларда чўзиб-чўзиб воюлайди.

Мироб сув бошида бугун биринчи марта тунаётгани йўқ. У бундай тунлар ва бундай тунашларга одатланган. Сув танқис ёз фаслида кўпинча тонгга қадар бедор юриб сув тақсимлайди, суғоришда навбат талашган деҳқонларнинг жанжалини босади, югуриб-елиб тинмайди.

Лекин бундай уйқусиз кечалар ташвиши тошқин хавфи олдида ҳеч гап.

Тошқин ёмон бало. «Ўт балоси, сув балоси» деган гап бежиз эмас. Буларнинг олди олинмаса, кейин ҳеч қандай чора кор қилмайди, улар ерни, элни аждаҳодай ютади.

Бундай ваҳимали кечалар одамнинг хаёлини ағдар-тунтар қилиб юборади. Нималар келмайди мироб ўйига!

Қўлдош отанинг хотини Рисолат отин билан ўн беш яшар ўғли Тоштемир боғда ёлғиз, Рисолат отин у вақтда қирқ бешга кирган бўлиб, шаҳарнинг шу мавзуидаги қизларни йигиб ўқитарди. Улар миробнинг тўғон бошида узоқ қолиб кетганидан ташвишланишаётган бўлса керак.

Қўлдош ота тирсагига ёнбошлаганча алламаҳалгача ўй суриб ётди-да, кейин мудраб кетди. Қанча мудраганини билмайди-ю, аммо кўзини очганда эти салқиндан увушиб, қулоқлари шанғиллаётганини сизди. Тулин ой тикка келибди. Сув сатҳи эритилган олтиндай ярақлайди. Бироқ чор атрофда ғайри табиий сукут. На сув шовқини, на бойўғлининг вою-воюси эшитилади. Қўлдош отанинг ҳайрати ошиб, ўрнидан турди, тўғонга яқин борди, борди-ю, кўзи тиниб, қулоқлари қаттиқроқ шанғиллади.

«Ёпирай, менга нима бўлди?— деди у, қулоқларини қафтларида эзгилаб қизитаркан. — Нега сув тиниб қолди? Ё, қулоғим том битдими?»

Қўлдош ота овози борича «ҳо-ҳо-ҳо-ҳо-ҳо!» деб қичқирди. Лекин ўз овозини ўзи эшитмади. Ана шунда у фожа юз берганини — кар бўлиб қолганини сизди.

Шу яқиндаги боғбонлар унинг қичқирғини эшитиб, тошқин келяпти, деб ўйлашди шекилли, уйларида сарпойчанг чопиб чиқишди. Лекин сув кўпаймаганини кўриб ёқа ушлашди, миробдан нима гаплигини сўрашди. Қўлдош ота қулоғи битиб қолганини уларга айтмади-ю, тоби қочиб, безгак тутганини баҳона қилиб, тўғон бошида туришни

уларга тайинлади ва ҳаммани донг қолдириб, уйига жунаб кетди.

Қўлдош ота умр йўлдоши Рисолат отиндан ҳеч бир сирни яширмагандай, бу сирни ҳам яширмади. Рисолат отин кўкариб кетган эрини кўриб, қаттиқ шамоллаганини сезди-да, дарҳол кўрпага ўради, қайноқ новвот чой тайёрлаб босиб-босиб ичирди. Қўлдош отанинг бадани илиб, фарқ терлади. Аммо Рисолат отин бу билан кифояланмай, боғдан бир этак кўкат — кашнич, жамбил, райҳон, ялпиз, отқулоқ юлиб чиқиб, кўк шўрвага уннади.

Орадан бир ҳафта ўтгач Қўлдош ота енгил тортиб ўзига келди, бироқ чехраси очилди-ю, қулоғи очилмади, аввалгидай том битмаган бўлса ҳам, овозни, шовқинни яхши англаб-майдиган бўлиб қолди. Энг қизиғи шундаки, қаттиқ гапни мутлақо эшитмайди-ю, мулойим сўзни унча-мунча пайқагандай бўлади.

Ана ўшанда одамлар орасида «миробни сув париси ча-либди» деган овоза тарқалди...

Орадан ўттиз йил ўтди.

Бугун эрталаб арава миниб келган Абдуллажон Қўлдош бобонинг қулоғига алланималар деб бақирди. Бобо аравакаш боланинг ҳовлиқиб қичқиритишидан ҳеч нарса англамади.

— Қулоғим карнаймас, секинроқ пуфла, бўталоқ! — деди Қўлдош бобо.

Чолнинг кўчада аллаким билан гаплашаётганини пайқаган Меҳрибон буви эшикдан чиқиб келди. У қулоқларига ип билан боғланган кўзойнакларидан болага тикилиб қаради ва таниди шекилли.

— Қумринисанинг ўғлимисан? — деб сўради. Боладан «ҳа» жавобини олгандан кейин унга шубҳаланиб тикилди: — Тинчликми? Сени ким юборди?

— Ойниса холам. — Абдуллажон мулойим кампирнинг ипакдай майин товуши таъсирида энди секинроқ гапирди. — Улар Дадавой аканикида қолишди. Мени: «Опоқ бувингникига бориб бизни кутиб тур», деб юборишди.

— Ажаб қипсан, — Меҳрибон буви Абдуллажоннинг елкасига қоқди. — Балли! — кейин у чолига қараб юмшоқ-қина жилмайди. — Ойнисангиз юборибди. Ўзи Дадавой-никида қолибди. Кечаги маслаҳат: оёғи тўртта, қўли олти-та бўлиб совчиликка келган.

Абдуллажон ўзининг шовқинлаб гапирган гапини эшитмаган чолнинг қулоғи кампирнинг секингина айтган

сузларини эшитганидан ҳайрон бўлиб, Қўлдош бобога ағ-
райганича тикилиб қолди. Бобо буни сезса ҳам, билдир-
масликка ҳаракат қилди шекилли, болага:

— Отингни чиқар, — деди-да, кампирини бошлаб қўра-
сига кириб кетди.

Абдуллажон отини катта ёнғоқ соясида аравадан чи-
қарди, устидан эгарини олди ва ариқ бўйидаги каллаклан-
ган пастак тутга боғлади.

У қўрага кирганда ҳовли кимсасиз, жимжит, на чол,
на кампирнинг қораси кўринар, айвон ёнбошидан боққа
кириладиган эшик ланг очиқ турар эди.

Бола ҳовлини кўздан кечирди. Ариқ бўйидаги балх тут
қулочга сиғмайди, унинг шохлари қутичадаккина ҳовлида
кунга қаратиб солинган бир уй, бир айвон устига кенг
ёйилган, шу сабабдан куннинг тангадай ёруғи тушмайди.
Тут тагидаги пастгина чорбурчак супага иккита гулдор қо-
зоқи намаат солинган, ўртасига узунгина хонтахта қўйилиб,
атрофига янги қавилган кўрпачалар ёзилган. Ариқ бўйида-
ги ошрайҳон, садарайҳонлар чақалоқ бўйича ўсган, ёқим-
той ҳиди гуркирайди. Улар орасида чинни гулларнинг пуш-
ти ранг, оч қизил, тўқ қизил, тўқ новвот ранг мунчоқлари
кўзини қамаштиради. Отқулоқсимон қутуриб ўсган тўқ
яшил ўсма барглари худди гулсапсар япроқларидай тик-
кайган. «Қизиқ, ўсмани ким қўяди, опоқ бувими?»

Абдуллажон мийғида кулди-да, очиқ эшикдан боққа
кирди. Кирди-ю, димёғига гуп этиб урилган шинни ҳиди-
дан қўнгли суст кетиб сўлаги оқди. Гувалак қалаб ясалган
ўчоққа беш пуд гуруч дамланадиган «маҳалла қозон» ўр-
натилган бўлиб, унинг тепасига эгилган Меҳрибон буви
катта ёғоч чўмичда кўпик олар эди.

Абдуллажон кампирнинг ёнига келиб тут шиннининг
қайнашини томоша қилди. Ўчоқда олов паст бўлишига қа-
рамай, олтиндай сарғайган тут шинни қозоннинг у ёғидан
бу ёғига вишиллаб кўпириб тўлқин отар, кампир тўлқин
ёлидаги жигар ранг кўпикларни чўмичда юзалаб сидириб
оларди.

Боланинг кўзи ўйнаётганини кўрган Меҳрибон буви
чўмичдаги кўпикдан сопол товоққа солиб узатди:

— Ол, яла!

Абдуллажон кўрсаткич бармоғини кўпикка ботирарми,
жиз этиб куйди.

— Эҳтиёт бўл. Қорнинг оч бўлса, уйга кир, айвоннинг
тоқчасида нон бор.

— Йў-ўқ...— Абдуллажон кўзидан чиққан ёшни яктагининг енгига артиб, қайноқ шиннини ялай бошлади. У ҳамма болалар каби балх тутга ўч, ярим челагини ҳапиллатиб еворар, лекин тут шиннисини татиб кўрмаган эди. Улгудай хуштаъм экану, бироқ кўпини еб бўлмас экан. Уч-тўрт ялагандаёқ меъдаси тўйди. Ширасининг зўрлигидан тили ачишди.

— Қалай, мазаси тузукми?— Меҳрибон буви Абдуллажонни гапга солди.

— Тузук бўлганда қандоқ!— Абдуллажон бармоғини суриб жавоб берди.— Шакарни кўпроқ қўшибсиз чоғимда!

— Шакар қўшганим йўқ,— бувининг қайноқ шинни ҳовуридан қизарган ажинли юзи кулди.— Тут жониворнинг шираси ичидан қайнаб чиқади.

— Шунча шиннини нима қиласиз, буви?— Абдуллажон ўсмоқчилаб сўради.

— Сендақа тентакларга ялатаман!

— Оббо буви-ей!— Абдуллажон қийқириб кулди.— Гапга устасиз деб эшитувдим-а!

— Ойинг хат-саводини менда чиқазганини айтмаганми?

— Айтганлар. — Абдуллажон Меҳрибон бувининг одми сатин пешанабоғ танғиган кумушдай оқ сочли бошига, офтобда йилтиллаётган кўзойнагига завқ билан тикилди.

Меҳрибон буви шаҳар четида, Қичқириқ бўйидаги шу даласида турса ҳам, унинг таърифи Бешёғоч даҳасидаги, айниқса Арпапоядаги аёллар тилидан тушмайди. Буви бундан йигирма-ўттиз йил муқаддам уларни ўз уйида очган мактабида ўқитган. Ойниса ҳам келинчак чоғида қайнанаси Рисолат отининг севимли шогирди ва мактаб тутишда ёрдамчиси бўлган. Инқилобдан кейин янги мактаблар очилганда Рисолат отин элликларга кириб қолганига қарамай, қизлар мактабида муаллималик қилган ва бундан бир неча йил илгаригина кексалиги туфайли дарс беришдан қолган.

Рисолат отиннинг Меҳрибон буви деб аталиш тарихи ҳам ажойиб. Ойнисанинг катта ўғли Йўлдош эсини танибдики, бувидан ажралмайди. Ойниса уни эри ҳалок бўлганидан сал аввалроқ, Эргашни туғиш олдидан кўкракдан айирган. Ҳали икки ёшга ҳам тўлмаган Йўлдош онасининг қалампир суртиб тутилган кўкрагини «ола-бўжи» деб, опоқ бувисига ёпишиб олган. Буви уни, сигирнинг сутини ичириб, атала, шинни ялатиб, ҳолвайтар едириб катта қил

ган. Бола беш ёшга кирганида қаттиқ гапирмайдиган, доим кулиб турадиган бу ҳалимдай кампирни «Меҳрибон буви» деб атаган. Ўшандан бошлаб Рисолат отиннинг оти Меҳрибон буви бўлиб кетди. Катта хотинлар уни ҳамон отин буви деб атасалар ҳам, ёшлар, болалар ҳаммаси Меҳрибон буви дейишади.

От ёнидаги той каби, болалигидан аравакаш дадасининг ёнида юрган Абдуллажон Меҳрибон бувининг таърифини кўп эшитиб, уни кўришни орзу қиларди. Ана энди унга тикилиб тўймаяпти.

Меҳрибон буви Қўлдош бободан беш ёшгина кичик бўлса ҳам, бир қараган кишига анча ёш кўринади. Уни ҳеч ким етмиш бешда деб ўйламайди. Озғингина, ўрта бўйгина, майиздаккина кампир. Қадам олиши енгил, ҳаракатлари чаққон, уй ишларини келинчакларга хос эпчиллик билан бажаради. Шу ёшга бориб қолганига қарамай, бирор марта узоқроқ касал бўлиб чўзилиб ётмаган. Аксинча, кейинги йилларда тез-тез бетоб бўлиб турадиган эрини бир луқмончалик даволайди. Катта ёғоч сандигида одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарсa муҳайё: туйилган кашничдан жилон жийдагача, асалдан шиннигача, долчиндан саногача, тўтйёдаш оқ ёққа қовурилган саримсоқ пиёзгача, буларнинг ҳар бири нимага даво эканини, меъёрини яхши билди.

— Намунча тикиласан? — Меҳрибон буви Абдуллажонга синашта қаради.

— Қўрқманг, кўзим тегмайди, — Абдуллажон қизариб пўнғиллади.

Абдуллажоннинг иззат-нафси хитой қоғоздан ҳам юпқа эканини сезган буви гапни буриб сўради:

— Қани менга айт-чи, Ойниса холанг Дадавой амакингникига кимлар билан келди?

— Ойим, Нозик келин ойи, ниндайкейин... Ойниса холам билан бирга ишлайдиган ўрис опа борлару?

— Нинахонми?

— Ҳа, Нина холам.

— Ойниса холанг у-бу опкелдими?

— Патир ёпиб келдилар.

— Ҳа, тузук.

Қўлдош бобо гулқайчисини ўнг кафтига қисганича узун ишкомдан чиқиб келди. Унинг кўкрагига кенг ёйилган сийрак кул ранг соқоли кун нурида йилтирар, бошидаги қати текисланиб кетган марғилон нусха эски дупписини,

симобий бўз яктагининг елкаларини, ўсиқ қошларини чанг қоплаган эди.

— Кечаги маслаҳатимиз бўйича Ойнисангиз Дадавой-никига патир ёпиб келибди, неvara келиннинг суюнчисини беринг. — Меҳрибон буви эрига кўзойнаги устидан жилмайиб боқди.

— Ҳа-ҳа! — Бобонинг кекса кўзлари муғамбирона кулди. — Оббо Йўлдошвой-ей! Бизни суюнчидан қочиролмайсиз, отин! Туй бўла берсин-чи!

Қўлдош бобо қўлларини белига обкаш қилиб, хотинига тикилди ва яна:

— Оббо Йўлдошвой-ей! — деб ҳиҳилаб кулди.

Кексалар шунақа бўлишади. Ёшлар уларни ҳеч нарсa билмайди деб ўйлаб, лақмага, нодонга йўйишади. Узун умр, босиб ўтилган доvonлар, ҳаёт суқмоқлари, машаққатлар силсиласи кексалар ақлини чийриб пишитганини, ана шу мураккаб мактаб уларни донишманд қилиб қўйганини ёшлар ҳисобга олишмайди. Сўзамоллик, маҳмадана-лик фазилат эмас, камсўзлик, камтарлик — фазилат. Қария бир гапни айтса, тагидан қўш маъно қидира беринг.

Қўлдош бобо: «Оббо Йўлдошвой-ей, онасини қўймапти-да!» деганда Абдуллажон оддий бир нарсани, яъни Йўлдош онасини совчиликка юборганини тушунди. Аммо чолининг бу гапидан Меҳрибон бувининг кўз олдида бутун бир дoston жонланди. Кунлардан бир кун Қўлдош бобо невараси Йўлдошни Қичқириқ бўйида нотаниш бир қиз билан ушлайди. Бобосиникига анчадан бери келмаган, ундан ҳол-аҳвол сўрамаган неvara худди шу ерда, бобо боғининг биқинида бегона қизалоққа чўпчак айтиб ўтирарди. У бобосини кўрмадими ёки уялдими, ҳар қалай, ерга тикилганча жар тубидаги сувга тош отиб ўтираверди. Бобо унинг ёнига борди ва ҳассасининг учини харсангга уриб дуқиллатди. «Э, бобомлар-ку!» деб ўрнидан дикиллаб туриб салом бермас экан-а Йўлдошвойингиз! Чиллаки чиллакини кўриб чумак уради, дегандай, қизалоқ ҳам диқ этиб туриб таъзим қилди. «Э, ўзимизнинг Гулжаҳон-ку! — деб юборди бобо (У Дадавой тоштрамчининг қизи Гулнозни нечундир Гулжаҳон дерди). — А-ҳа, қўлга туширдимми?»

Бобо уларни қўярда-қўймай қўрасига судради. «Қани, буларнинг дафтарини бир титиб кўр-чи!» деб, хотинига рўпара қилди-да, ўзи боғига кириб кетди.

Бобонинг бу қилиғи ёшларга эриш туюлса ҳам, Меҳрибон бувига эриш эмас. У чолининг феълени яхши билади. Бу гал ҳам бобонинг сўзларини: «Мен буларни уялтириб қўйдим, ўзинг текисла!» деган маънода англади.

Меҳрибон буви Йўлдошга: «Сен ўзимизникисан, шошмай тур», дегандай қараб қўйди-да, Гулнозни бағрига босиб эркалади: «Вой, сен шунақа бўлсанг! Вой, бўйгинангдан бувинг ўргилсин!» деб суйди. Йўлдош билан икковини супага чиқариб ўтқазди. Дастурхонга жиззали, пиёзли оширма нон, ёнғоқ, туршак, нон жийда, анжир қоқи, тагин аллақанча меваларни уюб ташлади. Кейин хумдаги тиндирилган сувдан қумгонни тўлдириб чойга уннамоқчи бўлганда Гулнознинг сабри чидамай, қумгонни бувининг қўлидан олиб, кампирни супага суяб чиқарди-да, ўзи ўчоқ бошига кетди.

Меҳрибон буви «уларнинг дафтари»ни чой устида ҳам «титкиламади», ўзи шундоқ ҳам тиниқ кўриниб турган дostonнинг нимасини титкилайди!

Ёзнинг ҳарорати, хижолатнинг зўри, чойнинг иссиғи қўшилиб лолақизғалдоқдан фарқи қолмаган Гулноз бувига ер остидан қараб, илтимос қилиб қолди:

— Бувижон, ғазалларингиздан ўқиб беринг!

Меҳрибон буви бўлажак неvara келинидан бошқа ҳар нарсани кутса ҳам, бундай илтимос қилишини кутмаган эди. У кўпдан бери мактабдорлик қилмагани учунми ёки ёшларни эски илмлардан хабарсиз, «янгича» бўлиб кетишган деб ўйлагани сабабданми, ҳар ҳолда, Гулнознинг сўровидан таажжубланиб, унга бир нафас тикилиб қолди. Қизнинг қуюқ киприклари остидаги жоду кўзлари ерга қараган, узун оқ бармоқлари дастурхон попугини ўйнарди.

— Жон бувижон...— Гулноз илтимосини такрорлади.

Меҳрибон буви қизнинг завқидан таъсирланди-да:

— Хўп, сазанг ўлмасин, — деб ўрнидан турди. Айвонга чиқиб тоқчадаги тизиб қўйилган қатор китоблардан бирини олиб келди. Қалин қизғиш муқовали қўлёзма девонни бир неча дақиқа варақлаб турди ва саҳифалардан бирида тўхтаб:

— Марғилонлик Увайсий хоним мухаммаси, — деди ва оҳанг билан ўқий бошлади:

Бир пари чеҳра хаёлига гирифтор ўлмишам,
Кўрмайин ойдек юзин бир ошиқи зор ўлмишам,
Ёр ҳажрида туну кун зори афкор ўлмишам,

Орзу дийдорига мажруҳу бемор ўлмишам,
Етмайин васлига, эй дўстлар, талабгор ўлмишам.

Олдида жон бермасам, кўнглимда армон кўндаланг,
Ҳасратида оҳ ила фарёд у афгон кўндаланг,
Дард махфилигда етти оғзима жон кўндаланг,
Ошкор этма, Увайсий, айла пинҳон кўндаланг,
Ишқ савдосида ул Юсуфий бозор ўлмишам.

Меҳрибон буви мухаммасини шундай бир майин қироат ва илиқ оҳанг билан ўқидики, тингловчилар ҳаёлида гўзал ишқ ва чин вафо тарихи жонланди. Шеър Гулноз қалбида уйғонган муҳаббатни туғёнга келтирди. Йўлдошга эса, қайноқ мисраларни Увайсий эмас, балки ўз севгилиси тўқигандай туюлди ва шу ифтихор уни маст қилди.

— Раҳмат, бувижон,— деди Гулноз таъсирланиб ва қўшиб қўйди:— Чиройли ўқир экансиз!

Меҳрибон буви қизга нима ҳам деб жавоб беришга оғиз жуфтлаган эди, Йўлдошнинг кутилмаганда:

— Опоқ буви, катта бувамга севиб текканмисиз?—деб берган саволи кампирни гангратиб қўйди.

Гулноз Йўлдошга: «Шунақа ҳам қўпол савол берасизми?» дегандай таънали боқди. Йигитнинг пешанасига совуқ тер чиқди. Аммо Меҳрибон бувининг:

— Қўй, эскини эслатма! — дегани ўртадаги хижолатни сал кўтаргандай бўлди.

Ўзини бир оз ўнглаб олган Йўлдош Гулнозга тушунтирди:

— Бувим билан бувамнинг ҳаётини роман қилса бўлади.

Этагига оқ олма солиб боғдан чиқиб келган Қўлдош бобо кампирнинг тиззасидаги девонни кўриб гап отди:

— Ҳой отин, мен сенга буларнинг дафтарини тит, десам булар сенинг дафтарингни титибди-ку!

Меҳрибон буви қўлидаги баёзни аста ёпаркан, чолига жавоб қилди:

— Бу дафтар, у дафтар — бир дафтар, буваси.

Гулноз Меҳрибон бувининг ҳозиржавоблигига қойил ҳолиб кўнглидан «Қошки, мен ҳам шундай бўлсам!» деган орзу ўтди.

— Қўлдош бобо хотинига тан бериб, супа четига ўтирди-да:

— Невара келиннинг суюнчиси тайёр!— деди хотинига.— Шу боғ Йўлдошвойга!

— Баракалла!— Буви чолининг тантилигига тан берди. Қўлдош бобо Абдуллажонни имлаб чақирди:

— Хомтокни биласанми?

— Унча-мунча...

— Ма!— Бобо болага гулқайчисини берди.— Юр, бўталоқ. Қари келса — ошга, ёш келса — ишга.

Абдуллажон чолнинг кетидан ишкомга кирди.

Буйи эллик метрча келадиган бу ишком — боғ этагидаги қатор олтига ишкомнинг биринчиси бўлиб, тол пояларидан усталик билан бир текис эгилган эди. Абдуллажон қўлини чўзиб кўрди, етмади. Демак, ишком ичидан аравада бемалол ўтса бўлади.

— Ғўра хомток кечикиб кетди,— деди бобо, болага тушунтириб. — Аввалги куч-қувватим йўқ. Нариги ишкомларни амалладиму, шунга қолганда...

Абдуллажон ишком ичини бошдан-оёқ кўздан кечирди. Нариги бошдан бошланган хомток ишкомнинг қоқ белига етгани сийраклашиб очилган занглардан, ерга узунасига уюлган шох барглардан кўриниб турибди. Хомтоқдан чиққан ғўралар ҳам шода-шода осилиб, ҳасайинини ҳусайнидан, қирмискани бувакидан ажратса бўладиган даражага етган. Аммо ишкомнинг ҳали хомток қилинмаган бериги қисмида қалинлаб кетган шохлар, қариган сертомир барглар тагида ғўралар қисилиб ётади.

Бобо Абдуллажонни ишга ундади:

— Бошла, бўталоқ!

Лекин Абдуллажон дарҳол бошламади. Бобонинг хомтокини шошмасдан, синчиклаб кўздан кечирди. Ерга қирқиб ташланган шохлар орасида бир-иккита ғўрани кўриб ҳатто ачинди ҳам:

— Э, аттанг, узум кетибди!

— Аввал менинг ёшимга кир, кейин гапир! — Бобо кўзи хира тортиб бораётганини айтмаса ҳам, шунга яқин гап қилди:— Ранг танитай қоляпман, бўталоқ.

Бобо Абдуллажоннинг ишини бир нафас кузатди. Боланинг кўзи ўткир — мевасиз эркак шохларни тез пайқар, қўли эпчил — ширтиллашиб қирқиб борарди.

— Дуруст, — деди бобо мамнун. — Шогирдликка ярайсан.

Ҳовли томондан хотинларнинг чуғур-чуғури, сўрашиб-саломлашгани эшитилди.

— Келишди чоғи. — Бобо болага уқтирди: — Бушашма, ҳа! — Ўзи ишкомдан чиқиб, эрталаб шамолда тўкилган олмалардан чопонининг этагини тўлдирди, меҳмонлар томонга кетди.

Улар Меҳрибон бувини ўраб олишган, навбатма-навбат кучоқлашиб кўришишар, табаррук бувини бағирларидан қўйиб юборишмас эди. Буви бўлса, ўз навбатида, уларни галма-гал қутлар эди:

— Бўйгинангга онагинанг тасаддуқ, Ойнисахон, келин муборак бўлсин! Онагинанг ўргилсин сендан, Нинахон, қадамингга ҳасанот! Ҳой, Қумринисомисан, ўзимнинг отинча қизимдан ўргилай! Туп-туп, ёмон кўздан асрасин, Нозикхон, бирам тўлишибсанки!

Хотинлар ўз навбатида буви билан: «Эсон-омонмисиз, отин ойи? Ўзингизга қутлуғ бўлсин, неvara келин! Вой, Меҳрибон бувигинамдан ўргилай!» деб кўришар, севинишар, кулишар, ширин мулозамат қилишар эди.

Меҳрибон буви меҳмонларни супага таклиф қилди. Ҳамма ўтиргандан кейин Қўлдош бобо келинидан сўради:

— Қалай, ишинг битдими?

— Битди, отажон, — Ойниса қайнатасининг нақд гапига кулиб жавоб берди. — Патир ушатдик.

— Хайрият. — Бобо фотиҳага қўл очди. — Омин, Йўлдошвойнинг бахти ҳамиша йўлдоши бўлсин!

Бобо сават кўтариб боғига кириб кетиши билан хотинлар бўлғуси келиннинг мадҳини бошлашди.

— Ой деса ой, кун деса кун, — деди Қумри оғзининг таноби қочиб. — Худди сутга чайиб олгандай... Бунинг устига уй тутишларини айтмайсизми?

— Врач ўзимиздан чиқиб қолди, бувижон. — Нина Александровна сўзларни чертиб-чертиб гапирди. — Келиннгиз хизматингизда бўлади.

Ойниса Гулнозни кўриб ҳар қанча қувонган бўлса ҳам:

— Ишқилиб, эс-ҳушли бўлсин, — деб қўйди.

Қўлдош бобо саватга оқ ўрик билан оқ олма уюб келтирди-да, меҳмонлар олдига қўйди:

— Қани опочлар, олинглар!

Қумри Меҳрибон бувидан сўради:

— Дадавой аканинг қизига кўзингиз тушгандир?

— Тушганда қандоғ! — Кампир учун чол жавоб берди. — Меҳрибон бувингиз билан иккаламиз Гулжаҳоннинг

қулогини Йўлдошвойга худди шу супанинг нақ ўзида тишлатганмиз!

Бобонинг бу лўнда гапига хотинлар хандон уриб кулиб юборишди...

Бешинчи боб

УРУШ

Бугун якшанба. Тагин бир ҳафтадан кейин, келгуси якшанба куни Йўлдошнинг тўйи. Ойнисанинг дилида шу орзу, хаёлида шу ўй. Тўй айтишга осон. Уни ҳар қанча кичик, ихчам қиламан деманг, тўй куни яқинлашган сари камчиликларингиз ўзини яққолроқ кўрсатиб, сизни шошилтириб қўяди. Айниқса, эркаксиз ёлғиз қўл уйда тўй тараддуди гаранг қилади. Ҳали уни олиш, ҳали буни тикиш, ҳали у ёққа чопиш, ҳали бу ёққа елиш тинкангизни қуритади.

Шуига қарамай, Ойниса шод. Тўй кўриш, ўғил уйлантириш шодлиги унга қувват, қанот бағишлайди. Йўлдошни Гулнозга унаштириб келгандан бери тиними йўқ. Ҳар оқшом ишдан толиб қайтишига қарамай, чироқни ёқади-ю, ўғли билан келинига кийим тикишга, кўрпа-кўрпача қавишга киришади, яна саҳар туриб тўшакка жун савайди, ёстиқ жилдларига гул тикади. Бу ишда у ёлғиз эмас, албатта. Эри узоқ бир ерда ҳарбий хизматда бўлган Нина Александровна тез-тез келиб кўмаклашади, кўпинча ётиб ҳам қолади. Қумри бўлса, доим шу ерда: тўрвақоқди — чақалогини ухлатиб қўйиб, чокка ўтиради.

Кеча ҳам шундай бўлди. Дадавой аканинг уйига бориб, Гулнозни қўйлақларини бичиб келган Нина Александровна эски «Зингер» машинани вариллатиб тикишга тушди. Қумри кўрпа қавиди, Ойниса ўғлига атаб олган кийимларини дазмоллади.

Бундай кечаларда, одатда, тўй, қуда ва келинларнинг фазилатлари ҳақида гаплашишади. Бугун эса, Қумри Нина Александровнадан эрини, унинг доим узоқларда юриш сабабларини сўраб қолди. Бу савол Поповани ажаблантирмади. У эри Андрей Николаевич ёшлигидан ҳарбий хизматда эканлигини, кўп урушларни кўрганини, айниқса кейинги урушларда яралангани, юз-бўйинлари ямоқ, сочи оқарганини ҳикоя қилиб берди.

Урушлар... Улар нега, кимга керак? Наҳотки, урушсиз яшаб бўлмаса? Нега қон тўкилади?

Бу саволлар ҳамма оналар каби Қумрини ҳам қийнар, у кўп ўйларди-ю, жавоб тополмасди.

Нина Александровна эри Андрейнинг ёшлигидаёқ Ўрта Осиё тоғлари, саҳроларида Тоштемир, Алижон, Дадавой акалар билан биргаликда босмачиларга қарши курашганини, 1936 йилда Испаниядаги урушга кўнгилли бориб, интернационал бригадада фашизмга қарши жанг қилганини, ундан кейин Халхин-Голда самурайларга қарши урушганини ва ниҳоят, яқиндагина Финляндия урушига қатнашганини батафсил сўзларкан, Қумри урушларнинг даҳшатли сабабларини бир қадар англагандек бўлди.

— Эрим ҳар хатида тезда келишини хабар қилади,— деди Нина Александровна, бир нафас чокдан кўзини узиб. — Кечаги хатида йўлга чиқаётганини ёзибди. Андрей хат ёзса, мен газета варақлайман, радиого қулоқ соламан.

— Тагин уруш бўладими?— Қумри чақалогини бағрига босганча ташвишланиб сўради.

— Ким билади дейсиз?— Нина Александровна хомуш гапирди. — Хабарларга кўра, Гитлер Ғарбий чегарамизга қўшин тўплаётганга ўхшайди. Германия билан битимимиз бўлса ҳам, фашизм фашизмлигича қолади. Бўри қачон қўй бўлибди? Чаён чақишини қўядими! Европани топтаган Гитлерни муқаддас еримизга кўз олайтирмайди, деб бўладими? Шуларни ўйласам, кўнглимга хавф тўлади, уйқум қочади...

Попованинг сўзлари Ойнисани ҳам ташвишга солиб қўйди.

— Рост айтасиз, дунё нотинч,— деди у ўғлининг шимига дазмол босар экан. — Ишқилиб, эримнинг бошига тушган кулфат болаларимнинг бошига тушмасин!

— Э, худойим, қачон эл-юрт бемалол тирикчилигини қила олади!— Қумри уйғонган чақалогини тиззасида тебратаркан, Поповага тасалли берди:— Андрей ака келади-лар, опа, севиниб қоласиз.

— Айтганингиз келсин!— Нина Александровна жилмайиб, «Зингер»ни шариллатиб юргиза кетди.

Қумрини ярим кечада ширакайф эри Салим аравакаш чақириб кетди. Нина Александровна, гўё эри келиб кутиб қолгандай, саҳарлаб уйига чопди.

Ойниса ўғилларига хат ёзди. Йўлдошга тўй кунини маълум қилиб, тезда етиб келишини сўради. Эргашга ҳам

шу мазмунда хат ёзди. «Дарҳол отпускаи ол, акангининг тўйида хизмат қил», деб таъкидлади.

Эрталаб Ойниса айвондаги супада хўппасемиз тўшакни папиллатиб уриб тахлаётганда почтальон жувон — Олияхон қора чарм сумкасини елкасига осганча липиллаб кириб келди.

— Ассалому алайкум! — Новчагина озгин жувон елкасини Ойнисага тутаркан, газета узатди. — Бугунги «Қизил Ўзбекистон». — Кейин тўшакни кўздан кечириб қўшиб қўйди. — Табриклайман, келинингиз қутлуғ бўлсин!

— Қуллуқ, Олияхон. Қалай, ўзингиз чарчамасдан елиб-югуриб юрибсизми?

— Раҳмат, опоқи, — Олияхон таъкидлади: — Тўйга айтишни унутманг-а! Қизитиб бераман!

— Албатта айтаман. Мана бу хатларни ола кетинг!

Олияхон ҳовлидан зигиллаб чиқиб кетди.

Бу қувноқ қиз Тошкентда туғилган татарлардан бўлиб, ўзбек тилини мукаммал билар, сўзларни таманно билан нозик талаффуз қиларди. Унинг атлас қўйлак ва гулдор тагдўзи дўпписи ярашиб, ўзбек рақсларини енгил ижро этиши, лапарларни шўх айтиши тўйларда оғизга тушган, айниқса қизлар базми Олияхонсиз ўтмасди.

Ойниса газетани варақлади. Ҳар кунги гаплар: пахта далаларида ғўза парваришининг бориши, тунги суғориш, Тошкент яқинида канал қурилиши, заводлардан дараклар, ташвишли чет эл хабарлари...

Гарчанд тонг нурли, шабада сарин, томга кенг қулоч ёйган шохлардаги оқ-қизил олмалар хушбўй, Арпапоя анҳори томондан эшитилаётган сув шовқини аллалаётгандай бўлса ҳам, Ойнисанинг нечундир кўнгли бетинч, ҳаёли безовта. Қандайдир хавотир, алланималарнинг ваҳми дилини тимдалайди, оромини бузади.

Шундай дақиқаларда кўз олдида эри жонланади.

Қани энди у ҳозир, шу соат, шу дақиқада ҳаёт бўлса, ўғлининг тўйини ўзи ўтқазса ва... Ойнисанинг кўнглидаги сабабсиз ташвиш ғуборини тонг шамолидай учирса-кетса!

Ойниса 1921 йил қаҳратон қишнинг хомуш тонгини эслади. Қаттиқ яраланган Тоштемирни бричка аравада олиб келдилар. Унинг ўқ тешган чап қўли, елкаси яхшилаб ювиб боғланган бўлса ҳам, қон кўп кетганлиги ва оғир йўл азобидан эзилганлиги сабабли похол устида чала беҳуш ётар, оқариб кетган лаблари қимирларди-ю, сўзи эшитилмас эди. Уни уйга олиб кириб ётқизганларидан кейин ҳам аҳволи

енгиллашмади, аксинча, иссиғи бирдан кўтарилиб, алаҳлай бошлади. Госпиталдан етиб келган врач ярадорни синчиклаб кўргандан кейин «иложи йўқ» деган маънода бошини сараклатди. Шунда эркаклар Ойнисани эри олдида ёлғиз қолдириб, ҳовлига чиқишди.

Ойнисанинг томоғига йиғи тиқилиб келса ҳам, ўзини босиб, эрининг охирги сўзларини тинглашга, англашга ҳаракат қилди — бутун вужуди қулоққа айланди. Хотинига термилиб ётган Тоштемир ҳам буни тушунди шекилли, девор тагидаги бешикка ожизгина имлади. Ойниса тушунди: у болаларини кўрмоқчи. Эргашни бешикдан ечиб олди, уйда уймалашиб юрган Йўлдошни чақирди, икковини эрининг ўнг биқинига олиб келди. Тоштемир соғ ўнг қўли билан болаларини бағрига тортди ва хотинига аста шивирлади:

— Сенга топширдим...

Кўзларини юмди.

Ойниса болаларини кўтарганча уввос солиб ҳовлига отилди. Бу вақт маҳалла-кўй, яқин-йироқ дўстлар йиғилишган, тўп-тўп бўлиб суҳбатлашишарди. Нина Александровна билан Қумри Ойнисанинг болаларини қўлидан олишди.

«Сенга топширдим...»

Тоштемирнинг омонатини — унинг болаларини Ойниса кўз қорачиғидай асради, ардоқлади, вояга етказди. Ниҳоят, яхши кунлар бошланди. Уларнинг ҳар бири дадасининг ўрнини босгудек. Ҳар бирида дадасининг кўз-қоши, қадди-басти, интилиши, мардлиги, ҳар бири ўшанинг, ўша беҳаловат, фидокор умрнинг давоми, ўша муборак қон томчиларидан униб чиққан чинорлар.

Тўй. Бахт. Омонлик.

Лекин дил тинч эмас.

Ойнисанинг кўнглидаги шодлик нурига шарпа ташлаган нима? Тоғ-тошларда кечган оромсиз ёшлик хотираларими? У Тоштемирдан кейин босиб ўтган машаққатли йўлми, ҳижрон аламларими? Ё, Нина Александровнанинг кеча тунда ўз эри ҳақида, уруш ҳақида айтганларими? Ёки, бугунги газета хабарларидан уфуриб турган бетинч дунё нафасими?

Ҳар қалай кўнгил нотинч.

Ойниса у-буга машғул бўлиб кўрди: келинига тивилган кийимларни жавонга осди, тахмонни янги тўшак, кўрпа-